

ZOUNUK

**A JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI LEVÉLTÁR
ÉVKÖNYVE**

24.

Szerkeszti:

FÜLÖP TAMÁS

G 9 0 r

SZOLNOK, 2009

ELEK GYÖRGY

**A KARAJÁNOS-GÁTTÓL, A HORTOBÁGYI VASÚTI HÍDIG
(Tájtörténeti áttekintés)**

„Mocsárok e'járásban igen nagy tért foglalnak el, 's némelly része (a) vidéknek folytonosan vízzel fedett, egészen használhatatlan, 's még eddig a' Tisza. Berettyó és Körös kiáradásaitól sem mentesek; - más része, - bár vízlepte, - némelly részben kaszálható, a' mennyiben, kivált a' Karczagi és Kisújszállási határban Hlyen helyeken, kedvező télben sok nád vágatik. Vannak olyan részek is, mellyekről a' víz elszáradván, későbbben szénát lehet gyűjteni. Azonban a' mocsáros helyeket nem csak a'folyók árja, hanem a' tavaszi hó olvadás és nyári esőzés is vízzel borítja sokszor, és használhatatlanná teszi, mint erre a' közelebb múlt nyáron is vólt tapasztalás. ”

Karcag város határát, a településtől átlag 10-12 kilométernyire, három folyóvíz határolta, illetve mesterséges mederbe terelve, határolja ma is. Az északi oldalon, a nádudvari határból kanyarog elő a Hortobágy folyó, amely az Ágota- halomnál, Ágota puszta peremén éri el Karcag, egyben a Nagykunság határát. Ma már ásott mederben folyik, de eme új medrének elkészülte előtt, úgy 120 éve, még jócskán bekalandozta a ládányi és a karcagi határt. Ágotánál, nem messze a híd alatt bal felé, püspökladányi földre fordult. Tekintélyes kanyart tett Ágota-puszta belsejében egészen a Révhalomig, azon kicsivel túl jobbra (nyugat felé) fordult és a Hídláb-sziget táján, a Bengecseg-halom magasságában a Tolvajos szigetei között karcagi területre ért. Innentől kezdve látszólag elveszett a mocsarakban, ám igazából sekély mederben, szélesen elterülő ártértől kísérve folyt tovább és megszorodva a beleömlő Kis és Nagy Zádor érrel, vízzel töltötte meg Apavára környékét. Innen délnek fordulva párhuzamosan folyt az itt-ott szintén behatárolhatatlan medrű Berettyóval.¹ A Tisza vizéből táplálkozó Hortobágy a Tirimpó felett eredt és déli irányban, a Füves-szigetnél, Bucsa, Ecseg és Magyarka hármasság határa közelében torkolt a Berettyóba."

A déli határon, Karcag és Kisújszállás között, erek, vízfolyások, derekak, laposok sorát vízzel megtöltve, hatalmas kiterjedésű mocsaras árteret

¹ ELEK György: Ágota pusztáról történeti tekintetben. Karcag, 2008. (kézirat) és KECSKÉS Gyula: Püspökladány története helyneveiben. Püspökladány, 1973.

In: DUNKA-FEJÉR László - PAPP Ferenc: A Közép-Tiszántúl vízi története. Bp "2003 19-20. p. valamint Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (JNSZML) Kisújszállás város leveltára R.sz. Ecseg és Kisújszállás határának megállapítása. 1762. évi tanúvallomások

táplálta a nevezetes **Karajános-mocsarat**, amely a rajta átvezető, hírhedten rossz út révén lett országosan ismert.⁵ Ma már a nevezetes mocsárnak nincsen semmi természetes maradványa. A legmélyebb pontján található **Kecskeri víztározót** az 1950-es években hozták létre. Térsége az 1990-es évektől lett védett természeti érték. A Karajános viszonylag korai eltűnének egyik oka, hogy a Mirhó-gát 18. század végi megépítésével a tiszai áradások elmaradtak, s az arra alkalmas területeket sikerült (legalábbis a délről jövő Berettyó ár levonulta után) művelésre alkalmassá tenni (lásd: Borda rét, Erdőföld, Vajás stb.). A Hortobágy és a Berettyó áradásai elé a már említett karajánosi út töltése állított némi akadályt, ám később - az út védelmére és a közlekedés biztosítására - a hatóság gátat építtetett, a két város kötelességévé téve a gát és az út karbantartását.⁶ (1. sz. kép) Akármilyen gyalázatos terep volt is, a régi Turi út kiiktatása után ez lett a legkedvezőbb irány Törökszentmiklós-Szolnok felé, úgyhogy 1848-49-ben Karcag és Kisújszállás városok lobbija nyomán ezen a mocsáron és legelőn át jelölték ki a szolnok-debreceni vaspálya vonalát is. Az 1853-57 között emelt töltésen a nagyobb erek felett hidakat ácsoltak, ami a Berettyó felé lefolyó vizek távozásához alapvetően fontos volt, de a nagyobb áradásokat már sikerrel tartóztatta fel a töltés, amelybe nem egy korábbi réti sziget talaját belekubikolták. A vaspálya töltése választotta el a rétet a kétoldalt tíz kilométernyire felnyúló mirhói és hortobágyi árterektől.

A vasút megépítése előtt a Zádornál lévő hát volt a keleti rétek választóvonalára. Már 1743-ban „*az alsó Rétbeli*” vizeket árendáló kisújszállási halászokról olvashatunk,⁷ majdnem száz évvel később pedig pontosan meghatározták, hogy „...*a' Halászatot 's Csikászatot és pedig a' Zádoron fellyül való vizekben u.m. Disznó-rétenn, Ozesbenn - Berecz fenékben - 90 V(áltó)Cz(édula) ftokban ... a' nagy rétenn pedig, vagyis a' Zádortól fogva a' Karajánosig 180 Vcz frtokban*” Szent Mihálytól Szent Mihályig bérbe adták.⁸ Láthatjuk, ekkor már a Karajános gát(út) volt a déli oldal vizes területeinek választóvonalára. A „Zádoron fellyül” való rét Karcag-Nádudvar-Kunmadaras hármashatáránál szűnt meg karcagi terület lenni. Ennek alsó határait a 19. század közepétől a Kunlapos mocsár szélén végigfutó vasútvonal határozta meg. A dolgozatban tárgyalt terület határait mi is innen számítjuk.

A Karajánostól kelet felé, a vasút hortobágyi hídjáig terjedő „nagy rét” a 14-15. században két falu, **Hegyesbor** és **Magyarka** határa volt, további részei

A 17. század végétől ezen a néven emlegetett nevezetes mocsarat Ujj Péter énekelte meg, ide helyezvén Zádor és Ágota című verses regényének utolsó epizódját. A mocsár kiszáritása után jóval. Györffy István említette meg a Nagyknusági krónikában, a régi Sárretről regölő Szűcs Sándor szintén érdekes adatokat és hagyományokat közölt róla lebilincselő történelmi között. A földrajzi név ezen írások nélkül, mint a mocsár is, teljesen eltűnt volna, ahogy manapság már egyáltalán nem használják a közbeszédben.

⁶ JNSZML Kisújszállás város levéltára. Tanácsjegyzőkönyv, 1799. május 5. 145.sz.

JNSZML Karcag város levéltára (Kg. v. lt.) Tanácsjegyzőkönyv (Tjkv.) 1743. jan.24.

⁸ JNSZML Kg.v.lt. Tjkv. 1839. szept. 28. 615.sz.

pedig a keleti oldalon található **Apavárával** együtt, a Nadányi család uradalmához tartoztak. Magyarszállás (Magyarka) a 16. század elején, más részei (Apavára) pedig a Hódoltság idején elbirtoklással, illetve százhatvan évi folyamatos bérlés után a 19. században (Hegyesbor) vásárlással kerültek Karcag város birtokába.

Apavára

A Hortobágy lapályából magasan kiemelkedő terjedelmes dombról vagy szigetről 1412-ből találjuk az első okleveles adatot. A jelzett évben Garai Miklós nádor hivatalos irattal igazolta, hogy Békés megye tisztkara bizonyosága szerint a *Keszegestó, Szőlőssziget és Apavára* („*Apay vára*”) nevű helyek régi idő óta Nadányi László mester („magister Ladislaus Nadan”) bucsai birtokához tartoznak.⁹ A Békés megyei előljárók által említett „régí idő” már a vizsgálat idején több száz évet jelentett. A nevezett birtokon ugyanis a Nadányiak őse Apaj, a tatárjárás idején várat építtetett, itt vészelve át a mongol támadást.¹⁰ A földesúri szállás, a birtok központja később máshová helyeződött és Apavára birtokát a 15. század elején már igazolni kellett. Minden bizonnyal a török hatalom tiszántúli megjelenése (1552) és megerősödése (1566) után vették használatba a településük határát gyarapító karcagiak, szükség esetén meglakva az elhagyott menedéket is. A 17. század közepén az Erdélybe húzódott Nadányi Mihály visszakövetelte tulajdonát. Emberei 1642 nyarán ott legelő ökreik miatt zálogolták meg a karcagiakat." A kunok a nádorhoz fordultak, a palatínus pedig I. Rákóczi Györgynek írt, hogy a hatalma alá tartozó nemeseket az ilyen cselekményektől tiltsa el, ha valakinek a kunokkal szemben panasza van, az nála, a nádornál kérhet vizsgálatot. Az ügy kimenetele nem ismeretes, de Nadányi Mihály 1659-ben bekövetkezett halála után már senki sem háborgatta a karcagiakat Apavára használatában. Az 1745. évi redemptióban nem jegyezték fel a megváltott puszták közé, vagyis ekkor már Karcagújszállás saját határához tartozott.

A hagyomány szerint az elhagyott földvár és a vízfolyásokkal, nádrengeteggel körülölelt szárazulat menedéke és védett legelője egészen a Rákóczi-szabadságharc végéig jó szolgálatot tett. Még 1864-ben is azt írták róla, hogy „*régen több nagy erektől és nagy rétségtől körített várformájú sziget, hova a hagyomány szerint a' tatár (ti. a 16-17. századi krími tatár - E.Gy.) pusztítás*

⁹ HAAN L. 1870. 38., Kisújszállás levéltárának (JNSZML) iratai között, az Ecseggel kapcsolatos határvizsgálat iratanyagában 1410.évi keltezéssel szintén megtalálható az oklevél másolata, benne a sziget nevének eredeti formájával. ... *quod loci Keszeges tó, Szőlős sziget et Apay-vára vocati semper, et ab antiquo ad Possionem Bucsa vocatam de jure pertinis...*"

¹⁰ BAGI Gábor: Adalékok a karcagi határ településeinek és birtokosainak történetéhez a tatárjárástól a török hódoltság koráig. In: A szülőföld szolgálatában. Szolnok, 1994. 79. p.

¹¹ GYÁRFÁS István: A jász-kúnok története 1542-1686-ig. 4. köt. Bp.1885. 230. p.

elől menekültek a lakosok...¹²A folyószabályozások előtti Apavára térségében, a körülötte lévő lapályról és a nyugati szomszédjában elterülő **Érbuga** nevű rétről 1788-89 telén 22.000 kéve nádat vágtak le.¹³

Apavára a határ keleti oldalának legmagasabb pontja, ezért a legnagyobb áradások idején sem került víz alá, s ezért a 18-19. században tavaszanként a gulya menedéke lett. Még az 1829-30. évi csapadékos télre következő, addig sose látott, nagy árvíz idején is sziget maradt, pedig akkor a tenger képét mutatta a határ: „... az egész vízből nem maradt egyéb ki (csak) az apavára domb környéke” - jegyezte fel id. Kátai Gábor, - „oda szorult a gulya, a városról lábókon Portzió szénát hortak neki úgy tartották míg szűnt a víz, aztán ki úsztatták...”¹⁴

A Tisza szabályozásával, majd a Hortobágy-Berettyó csatorna elkészültével elmaradtak az árvizek és ezzel Apavára is megszűnt sziget lenni. Az egykori rét 1864-ben már legelő volt, de ugyanebben az évben nyáron el is osztották a földbirtokos lakosok között, s a 19. század végére jócskán előre haladt rajta a tanyásodás. Az Apavára nevet viselő határrész ekkoriban kibővült, mert az eltűnő rét régebben önálló névvel ^ bíró területeit is ideszámították, illetve Apavarához tartozónak mondták. így lehetséges, hogy az 1990-es évek-közepéig, a valóságos Apavárától több kilométerre északra található szolnok-debreceeni vasútvonalon is volt egy **Apavára megállóhely**, illetve az ott ültetett erdőt ma is **apavári** erdőnek hívják. A valóságos Apavára ma szántóföld, amelyen jól kivehetők az egykori vízfolyások medrei és a földvár maradványai. Az Apavára dombon emelt, vélhetően őskori keletkezésű **Apavára-halmot** kb. két évtizede elhordták. Ma már nyoma sincs.¹⁵

Apavára imént szóba került nyugati szomszédja. **Érbuga**. Ez az észak-déli irányú, hatalmas vízállás a Hortobágy folyó nagy lapálya volt, amely szélesen elnyúló tavat alkotott, de a szárazulat déli szélénél ismét medret kapott és déli irányban folyt tovább. Erre utal Varró László leírása is 1864-ből, amely szerint Erbuga „hajdan nevezetes ér, melyből több erek ágadván ki, mintegy feje volt

PESTY Frigyes kéziratos helynévtárából. 1. köt. Jászkunság. Kecskemét-Szolnok, 1978. 153. p. Az itteni vár emléke ma is élő. 2005 őszén és 2008 tavaszán arrafelé tett határjárásunkkor id. Fazekas Sándor (sz. 1931.) ny. agrármérnök a gyerekkorában hallottak alapján mutatta meg a már száraz érmederben állított állítólagos csapdák, és a „vár egyik bástyájának” helyét. A valóságos vár, legalábbis ahogy a terep jellemzői mutatják, klasszikus földvár lehetett.

¹³ JNSZML Kg.v.l.t. Tj.kv. 1789. ápr. 24. 65. sz.

¹⁴ S. PÜSKI Anna: Kátai Gábor krónikás könyve. In: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen, 1982. 543. p. A gulyával kapcsolatos intézkedéseket a jegyzőkönyv is igazolja. Kg.v.l.t. Tj.kv. 1830. máj. 3. 252.sz.

¹⁵ TÓTH Albert: Szolnok megye tiszántúli területének kunhalmjai. In: Zounuk 3. Szolnok. 1988. 349-410. p. Az 1950-es évek végéig a határnak azon a részén élő idős adatközlők (Fazekas Sándor és Sz. Nagy András) még úgy hallották, hogy a vasútvonal megnyitása idején, az ottani állomásnak a jobb hangzás miatt adták az Apavára megállóhely elnevezést. Innen számlázott át a környékre, a közelében lévő területekre, mert az eredeti Apavára onnan kilométerekre esik.

azoknak...¹⁶ A nyelvészek szerint a határrész neve a kun nyelv hagyatéka, Er-Buga = Hős Bika, azaz derék ember, vitéz jelentéssel valószínűleg személynévből származik.¹⁷ Feltehetően kun hagyatéka az Érbugával nyugatról határos **Kormánycsok** v. **Kormánccsok** határrész elnevezése is. A 16. századig feltehetően eddig tartott Karcagújszállás falu határa. E két elnevezés ma már nem használt, mindössze a **Bugái út** elnevezésű dűlőút őrzi az emlékét. Apavára környékének délkeleti vizeiről az 1487. évben megejtett határjárás is megemlékezik. A határigazítók megjegyzik, hogy Nadányi Jób bucsai birtokához a **Tövisesér** és a **Kunev** (helyes olvasattal **Kunér**) vízfolyás is hozzátartozik. Ezek mindkettője, illetve egy részük a karcagi határba került, Apavarával együtt. A 18-19. századi térképeken és az iratokban **Tövises-ér**, **Tövises-sziget**, **Kunér**, valamint **Kunér-sziget** egyaránt előfordulnak a Püspökladánnyal határos területen. Azonosságuk a 15. századi földrajzi nevekkkel kétségtelen. Szücs Sándor írásaiban és Kecskés Gyula földrajznév gyűjtésében még élő névként említődnek, mára azonban eltűntek a karcagi földrajzi nevek közül.¹⁸

Hegyes bor

Hegyesbor falu és később a puszta sohasem tartozott a Kunság területéhez. Helyzete annyiból is különös, hogy 1861-ben történt megvásárlásáig Heves megyei területként tartották nyilván, míg a vele délkeletről határos **Bucsa-puszta** Békés megye területe volt. Nevét 1864-ben nyugat felé kihegyesedő formájából magyarították, s vele kapcsolatban csak a **Hegyesbori fenék** és **Hegyesbori sziget** földrajzi neveket említették meg, ám egy ötven évvel korábban készült térképen feltüntették a nyugati határátjelző „N(agy) **Hegyes Bor Halom**” és a déli (magyarkai) határához közel emelkedő „K(is) **Hegyes Bor Halom**” (az utóbbin található ma a **Kun Emlékhely** a 4. sz. főút mellett) földrajzi pontokat. Az ezektől délkeletre folyó, az ármentes részt a Hortobágy árterétől leválasztó „**Pap Ere**” bal partján, egy észak-déli irányú hát déli végén található, a térképen **Telek-halom**-ként (ma **Rózsa-halma**) feltüntetett hely jelöli az egykori falunak és templomának helyét.¹⁹ A Telek-halomtól északra, az 1877-ben **Hegyesbori**-érnek is nevezett Pap ere jobb partján találjuk a **Péntek-halmot**, Hegyesbor és Karcag egy másik határpontját. A Péntek-halom és

¹⁶ PESTYF. 1978. 153. p.

¹⁷ MÁNDOKY KONGUR István: A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag, 1993. 149. p.

¹⁸ HAAN L. 1870. 103-104. p.; JNSZML T.116. (1830), Olvasókönyv Szolnok megye történetéhez. Szolnok, 1969.

¹⁹ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBML) Bm T 34. Hegyesbor puszta határának felmérési térképe. (Régi jelzete HtnT 670.) Hegyesbor 14-16. századi történetéről és birtokosairól Bagi Gábor készített összefoglalást. Lás.: BAGI Gábor: Adalékok Hegyesbor történetéhez a 14-16.században. In: Karcagi Kalendárium. Karcag, 2007. 130-133.p.

társasága azzal a **Péntektelek** nevű pusztával azonosítható, amelynek használatától szintén eltiltotta a kunokat a váradi püspökség 1513-ban.²⁰ A 'telek' utótagból következően egy elpusztult falu telephelye lehetett itt, de erről egyelőre semmi közelebbit nem tudunk. A halom ma is megtalálható a füzesgyarmati országút mellett az egykori **magyarkai legelőn**. Ma szántóföld.²¹

Az 18. században készült térképen is jól látható, hogy a 14. századi **Hegyesbor falu** a Hortobágy folyó („Fluvius Hortobágy”) árterületének peremére, a rét szélén emelkedő magasabb hátra épült. A települést egy 1400. október 22-én kelt oklevél említi először. Ekkor a Bor-Kalán nembeli Győi András fia Jakab fia Ferenc zálogosította el 300 forintért itteni birtoka egy részét Karczag fia Péter fiai János és Tamás bortohmai és fábiánsebestyéni kun kapitányoknak, testvérüknek Miklósnak és János fia Ferencnek.²² Kevéssel később, 1406. május 7-én Hegyesbor birtok Magyarszállás felőli részét vették zálogba Karczag János és László kunkapitányok.²³ A falu birtokosai az 1440-es évekig a Győi család tagjai, de 1446-ban már Hunyadi János kormányzó adományozta el több név szerint felsorolt nemesnek. 1470-ből templomára és papjára találunk adatot,²⁴ 1487-ben királyi utasításra a nagyváradi káptalan végezte el Nadányi Jób bucsai birtokának és Hegyesbor falu határának hivatalos megállapítását és kijelölését.”

A 16. század elején a kolbászszekei, közelebről a karcagújszállási kunok a környékbeli földbirtokosok pusztái, köztük Magyartelek, valamint Hegyesbor és Bolcsatelek falvak kárára igyekeztek terjeszkedni. Ezért aztán 1513. május 25-én Pöstyéni Gergely, a nagyváradi püspökség nevében egy sor pusztát és a két település elfoglalásától eltiltotta a királyt és kun alattvalóit.²⁶ Kilenc év múlva a kolbászszekei kunok kenderesi hatalmaskodása ügyében hallgatták ki Hegyesbori András özvegyét, Ilonát.²⁷ A falu valószínűleg ekkoriban, vagy Szapolyai János trónra kerülésével lett Pöstyéni Gergely birtoka, Pöstyéni 1541 körül bekövetkezett halála után pedig az Erdélyben berendezkedő királyi kincstárra szállott. Fráter György halála után jelentek meg a tájon I. Ferdinánd emberei, és 1552-től a török hatalom. Hegyesbor bizonyára nem veszteségek nélkül, de átvészelte az 1552. évi hadjáratot és lett a török-magyar birtoklású Hódoltság

²⁰ GYÁRFÁS I. A jász-kúnok története 1301-1542-ig. 3. köt. Szolnok. 1883.

²¹ TÓTH A. 1988. 349-410. p.

" BENEDEK Gyula: Külső-Szolnok megyei oklevelek a XV. századból. In: Zounuk 5. Szolnok, 1990. 252-253. p.

²³ BENEDEK Gyula - ZÁDORNÉ ZSOLDOS Mária: Jász-Nagykun-Szolnok megyei oklevelek 1075-1526. Szolnok, 1998. 41.p.

²⁴ GYÁRFÁS I. 3. köt. Szolnok, 1883. 290. p.

²⁵ HAAN L. 1870. 103-104. p.

²⁶ GYÁRFÁS I. 3. köt. Oklevéltár 732. 245.sz.

²⁷ KORMOS László: Kenderes története 1735-ig. Oklevéltár.

azoknak...¹⁶ A nyelvészek szerint a határrész neve a kun nyelv hagyatéka, Er-Buga = Hős Bika, azaz derék ember, vitéz jelentéssel valószínűleg személynévből származik.¹⁷ Feltehetően kun hagyatéka az Érbugával nyugatról határos **Kormányosok** v. **Kormáncok** határrész elnevezése is. Aló. századig feltehetően eddig tartott Karcagújszállás falu határa. E két elnevezés ma már nem használt, mindössze a **Bugái út** elnevezésű dűlőút őrzi az emlékét.

Apavára környékének délkeleti vizeiről az 1487. évben megejtett határjárás is megemlékezik. A határigazítók megjegyzik, hogy Nadányi Jób bucsai birtokához a **Tövisesér** és a **Kunév** (helyes olvasattal **Kunér**) vízfolyás is hozzátartozik. Ezek mindketteje, illetve egy részük a karcagi határba került, Apavarával együtt. A 18-19. századi térképeken és az iratokban **Tövises-ér**, **Tövises-sziget**, **Kunér**, valamint **Kunér-sziget** egyaránt előfordulnak a Püspökladánnyal határos területen. Azonosságuk a 15. századi földrajzi nevekkel kétségtelen. Szücs Sándor írásaiban és Kecskés Gyula földrajznév gyűjtésében még élő névként említődnek, mára azonban eltűntek a karcagi földrajzi nevek közül.¹⁸

Hegyesbor

Hegyesbor falu és később a pusztája sohasem tartozott a Kunság területéhez. Helyzete annyiból is különös, hogy 1861-ben történt megvásárlásáig Heves megyei területként tartották nyilván, míg a vele délkeletről határos **Bucsa-pusztája** Békés megye területe volt. Nevét 1864-ben nyugat felé kihegyesedő formájából magyarázták, s vele kapcsolatban csak a **Hegyesbori fenék** és **Hegyesbori sziget** földrajzi neveket említették meg, ám egy ötven évvel korábban készült térképen feltüntették a nyugati határátjelző „N(agy) **Hegyes Bor Halom**” és a déli (magyarkai) határához közel emelkedő „K(is) **Hegyes Bor Halom**” (az utóbbin található ma a **Kun Emlékhely** a 4. sz. főút mellett) földrajzi pontokat. Az ezektől délkeletre folyó, az ármentes részt a Hortobágy árterétől leválasztó „**Pap Ere**” bal partján, egy észak-déli irányú hát déli végén található, a térképen **Telek-halom**-ként (ma **Rózsa-halma**) feltüntetett hely jelöli az egykori falunak és templomának helyét.¹⁹ A Telek-halomtól északra, az 1877-ben **Hegyesbori-**érnek is nevezett Pap ere jobb partján találjuk a **Péntek-halmot**, Hegyesbor és Karcag egy másik határpontját. A Péntek-halom és

¹⁶ PESTYF. 1978. 153. p.

¹⁷ MÁNDOKY KONGUR István: A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag, 1993. 149. p.

¹⁸ HAAN L. 1870. 103-104. p.; JNSZML T.116. (1830), Olvasókönyv Szolnok megye történetéhez. Szolnok, 1969.

¹⁹ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBML) Bm T 34. Hegyesbor pusztája határának felmérési térképe. (Régi jelzete HmT 670.) Hegyesbor 14-16. századi történetéről és birtokosairól Bagi Gábor készített összefoglalást. Lás.: BAGI Gábor: Adalékok Hegyesbor történetéhez a 14-16. században. In: Karcagi Kalendárium. Karcag, 2007. 130-133.p.

tersege azzal a **Péntektelek** nevű pusztával azonosítható, amelynek használatától szinten eltiltotta a kunokat a váradi püspökség 1513-ban.²⁰ A 'telek' utótagból következően egy elpusztult falu telephelye lehetett itt, de erről egyelőre semmi közelebbit nem tudunk. A halom ma is megtalálható a füzesgyarmati országút mellett az egykori **magyarkai legelőn**. Ma szántóföld.²¹

Az 18. században készült térképen is jól látható, hogy a 14. századi **Hegyesbor talu** a Hortobágy folyó („Fluvius Hortobágy”) árterületének peremére, a rét szelen emelkedő magasabb hátra épült. A települést egy 1400. október 22-én kelt oklevél említi először. Ekkor a Bor-Kalán nembeli Győi András fia Jakab fia Ferenc zálogosította el 300 forintért itteni birtoka egy részét Karczag fia Péter fia János és Tamás borthomai és fábiánsebestyém kun kapitányoknak testvereknek Miklósnak és János fia Ferencnek.²² Kevéssel később, 1406 május 7-én Hegyesbor birtok Magyarszállás felőli részét vették zálogba Karczag János és László kunkapitányok.²³ A falu birtokosai az 1440-es évekig a Győi család tagjai, de 1446-ban már Hunyadi János kormányzó adományozta el több név szerint felsorolt nemesnek. 1470-ből templomára és papjára találunk adatot, - 1487-ben királyi utasításra a nagyváradi káptalan végezte el Nadányi Job bucsai birtokának és Hegyesbor falu határának hivatalos megállapítását és kijelölését.

A 16. század elején a kolbászszekei, közelebről a karcagújszállási kunok a környékbéli földbirtokosok pusztái, köztük Magyartelek, valamint Hegyesbor és Bolcsatelek falvak kárára igyekeztek terjeszkedni. Ezért aztán 1513. május 25-én Pöstyéni Gergely, a nagyváradi püspökség nevében egy sor pusztát és a két település elfoglalásától eltiltotta a királyt és kun alattvalóit.²⁶ Kilenc év múlva a kolbászszekei kunok kenderesi hatalmaskodása ügyében hallgatták ki Hegyesbori András özvegyét, Ilonát.²⁷ A falu valószínűleg ekkoriban, vagy Szapolyai János trónra kerülésével lett Pöstyéni Gergely birtoka, Pöstyéni 1541 körül bekövetkezett halála után pedig az Erdélyben berendezkedő királyi kincstárba szállott. Fráter György halála után jelentek meg a tájon I. Ferdinánd emberei, és 1552-től a török hatalom. Hegyesbor bizonyára nem veszteségek nélkül, de átvészelte az 1552. évi hadjáratot és lett a török-magyar birtoklási! Hódoltság

²⁰ GYÁRFÁS I. A jász-kúnok története 1301-1542-ig. 3. köt. Szolnok, 1883.

²¹ TÓTH A. 1988. 349-410. p.

BENEDEK Gyula: Külső-Szolnok megyei oklevelek a XV. századból. In: Zounuk 5. Szolnok 1990. 252-253. p.

BENEDEK Gyula - ZÁDORNÉ ZSOLDOS Mária: Jász-Nagykun-Szolnok megyei oklevelek 1075-1526. Szolnok. 1998. 41.p.

²⁴ GYÁRFÁS I. 3. köt. Szolnok, 1883. 290. p.

²⁵ HAAN L. 1870. 103-104. p.

²⁶ GYÁRFÁS I. 3. köt. Oklevéltár 732. 245.sz.

KORMOS László: Kenderes története 1735-ig. Oklevéltár.

része. A kétfelé adózással és egy újabb hadjárattal (1566) súlyosbított hódoltsági lét pár évtized alatt megtépázta a lakosságot. 1556-ban 35, 1576-ban 23, 1577-ben 12, 1579-ben 18 adófizető gazdájáról tudunk.²⁸ A törökök 1571-ben 27 adófizető gazdát, 1591-92-ben pedig 21 házat és 26 családot írtak össze Hegyesboron.²⁹

Az 1597. évi kisévesi tizedösszeírás még tíz tizedfizető gazdát talált⁰ de azután innen is továbbállt a lakosság, osztozva a tágabb környék sorsában. A tizenöt éves háború után, 1611-ben hallunk ismét Hegyesborról. Ekkor az 1559-ben hegyesbori földesurassal jutalmazott Viczmándy család leszármazottja, Viczmándy Kristóf adott megbízást itteni birtoka gondviselésére. Talán ennek az eredménye, hogy majd' másfél évtized múlva ismét pislákol benne az élet - lakosai öt és fél köből gabonát szolgáltatottak az ónodi várba.³¹ Jöttek azonban az 1660-as évek háborúi és Hegyesbor később már csak mint pusztá szerepel.

Amennyire a későbbiekben ragaszkodtak hozzá, elképzelhető, hogy a karcagiak, Apavárához és Magyarháza-hoz hasonlóan, Hegyesbort is a sajátjukként kezelték a 17. században, ám itteni jelenlétükről csak az 1720-as évektől vannak adataink. Nagyon érdekes dolgokra hívják fel a figyelmet a régi karcagi levéltár mutatókönyvének bejegyzései (az iratokat sajnos 1952-ben elpusztították.) A mutatókönyv szerint a Hegyesborral kapcsolatos iratok között megvolt az 1487. évi határjárásról kiadott oklevél. A rakamazi hazatérés és a falu felépítése utáni évben is hamar ráterelődött a figyelem, mert volt egy irat 1712-ből „*Hegyesbor Fél pusztáért Neoacquistica Commissionának tett fizetésről*” valamint még egy szerződés év nélkül, de vélhetően 1711-12-ből, amely szerint Széki Zsigmond (1703-1712 között karcagi jegyző) hegyesbori részét zálogba adta Karcagnak.

1713-ban kelt az az irat, amit a zálogosítással kapcsolatos vizsgálatról adtak ki; 1714-ben pedig a fél pusztá megvételéről volt „inquisitio”.³² A pusztát Pest megye közgyűlése előtt 1735. február 17-ére, árverésre is kihirdették. Eredményét nem ismerjük, de az 1727. és 1731. évi árendáról szóló elszámolás mellett a következő irat már egy zálogosításról szóló szerződés 1753-ból, és ez - amint azt az 1754-ben készített szerződés is mutatja, - a néhai invalidusházi tiszttartó Podhradszky György családjával, mint földesúrral létre is jött.³³

A pusztá fele részének megvásárlása tehát már a 18. század elején felvetődött a karcagi (nagykunsági) elöljárók tervei között, amit lehetőség szerint igyekeztek

²⁸ N. KISS István: 16. századi dézsmajegyzékek. Bp. 1960. 978-979. p.

²⁹ GYÖRFFY Lajos: Adatok az Alföld törökkori történetéhez. Szolnok, 1956. 27. p.; ÁGOSTON Gábor: A szolnoki szandzsák 1591-92. évi összeírása. In: Zounuk 3. Szolnok, 1988. 249. p.

³⁰ BENEDEK Gy. 1993. 270. p.

BENEDEK Gyula: Jász-Nagykun-Szolnok megye iratai 1601-1700. In: Zounuk 10. Szolnok, 2001. 216. p.

³² JNSZML Kg.v.lt. 1. sz. Mutatókönyv

³³ JNSZML Kg.v.lt. Mutató, és BOROSY András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712-1740. Bp. 1995. 14. p. 4117. sz.

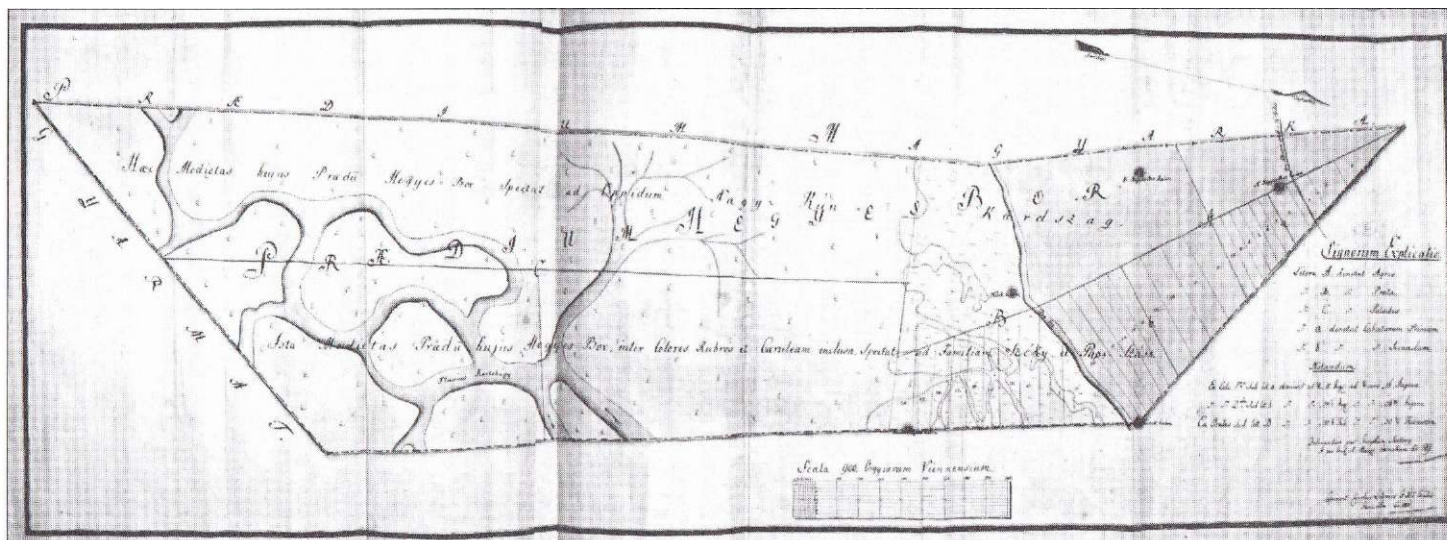
is előkészíteni az Újszerzeményi Bizottságnál, de a vásárlás ismeretlen ok miatt elmaradt vagy megsemmisítették. Az említett fél pusztát a későbbiekben Podhradszky Györgytől majd örökösaitől, a másik felét pedig a Széky és az azzal rokonná, ezzel együtt Hegyesboron tulajdonossá lett családoktól bérelték.³⁴ 1770-ben új lehetőség kínálkozott a Podhradszky-féle rész tartós megszerzésére. Podhradszky Antal földesúr ugyanis 1450 forint kifizetése ellenében ötven évi bérletet ajánlott, s mivel a karcagiak egyöntetű véleménye volt, hogy „... ezen pusztának birására ... a' Varasnak igen nagy, elkerülhetetlen szüksége lévén ... azon okból, hogy azon pusztá az Váras alatt fekünne”, — a tanács kapva kapott az alkalmon. Vállalta az összeg előteremtését és a bérlet meg is kötött.³⁵ Az eddig előkerült adatokból úgy tűnik, ez az ötvenéves bérlet formálódott át a későbbiekben örökös tulajdonná. 1805-ben már azt írták és igazolták Podhradszky Antal családjának, hogy „... Hegyesbori Pusztát ezen Város nem úgy bírja, mint zálogot, hanem mint örökjét.”³⁶ A tanulmányunkban már hivatkozott 1813. évi térképen is egyértelműen fel van tüntetve a város hegyesbori tulajdona: *a pusztá Magyarka felé eső déli féle*. A másik fél pusztarészt viszont, egészen 1861-ig folyamatosan bérelték a Széki, Papszász, Veresmarti és Józsa földbirtokos családoktól. A terület megvásárlására 1860-ban mutatkozott alkalom, s amikor az előjárók két résztulajdon eladásában megegyeztek kiderült, hogy a többi tulajdonossal is meg lehetne egyezni, s 34-35 ezer forintért Hegyesbor teljes másik fele is megszerezhető lenne. A vásárlás lebonyolítására létrehozott bizottság a következő év februárjában meg is kötötte a szerződéseket az eladásról s a vételár felét még akkor ki is fizették.³⁷

³⁴ JNSZML Kg.v.lt. Mutató, BENEDEK Gy. 2002. 302-304. p.

³⁵ JNSZML Kg.v.lt. Tjkv. 1770. április 4.

³⁶ JNSZML Kg.v.lt. Tjkv. 1805. szept. 4. 424. sz. Egy 1811-ben kelt tjki bejegyzés szerint (360. sz.) ezt újból igazolniuk kellett, ezúttal a Zsámbokréten élő Podhradszky Lászlónak.

³⁷ JNSZML Kg.v.lt. Tjkv. 1861. jan. 6.-febr. 2. a 6., 9., 13., 18. számok. 1861-ben Veresmarti Lászlónak, Józsa György és Lipcsey Károly örökösének. Papszász Ignácnak és Barkaszy Benedeknek volt itt birtoka, amelyekért összesen 28.580 forintot fizettek. Apróbb területeket még a következő években is vásároltak.

Hegyesbor puszta térképe 1789-ből
(HBML Bm T 34.)

Magyarszállás, ma Magvarka

Első említését egy Hegyesborral kapcsolatos, 1406. május 7-én keltezett iratból ismerjük. Ebben az érintett birtokosok azt foglalták írásba, hogy Hegyesbor falubirtok déli, *Magyarszállás felé eső* fele részét Karcag nevezetű János fiai, László és Péter, valamint testvérei Gergely és Imre hetven forintért zálogba adták/vették.³⁸ A jobbára mocsaras határu kis település a 15. század folyamán elnéptelenedett, mert a Pöstyéni Gergely-féle jegyzékben már Magyartelek néven, a kolbászszéki kunok által elfoglalt puszták között találjuk.³⁹

A kolbászszékiek a püspökségi tiltakozás ellenére is birtokba vették és benépesítették a falut, s azt az 1554. évi egri összeírásban már újból Magyarszállásként és a kunok lakta szék részeként vették nyilvántartásba. Talán vitatott hovatarozása miatt érték atrocitások a 16. század közepén, amikor „a zavaros időkben”, - vagyis Fráter György halála és a térség Ferdinánd kezébe adása idején - Ártándy Kelemen apródjai és Nadányi Pál emberei is megritkították a falusiak szelíd daru állományát, de az említett madarak a töröknek is megtetszettek, mert Szolnok megszállásakor, 1552-ben, hat darut ők is eloroztak.⁴⁰ A 16. századi magyar és török összeírásokkal a tizenöt éves háború elejéig tudjuk igazolni Magyarszállás fennállását. A falu, amely a legkisebb a Karcag környéki települések között, 1552-től kétfelé, magyar és török részre is adózott. Eger várához búzát, árpát, vaját és sajtót, készpénzt adott s 12 akó egri bort volt köteles kimérni. Az 1571. évi török defterben a szolnoki náhijéhez tartozó faluként tüntették fel. A defter szerint ekkor 28 háztulajdonos gazda lakta, s a falunak temploma is volt. Az 1591-92. évi defter szerint már csak 19 család lakta, akiknek gazdaságait évi 12.100 akcse, vagyis mintegy 200 fr. megfizetésére találták alkalmasnak. A tizenöt éves háború első éveiben már nincsen hír Magyarszállásról, és nem is épült újjá többé.⁴¹

Területe leginkább az állattenyésztésre volt alkalmas, ezt igazolja, hogy a 16. század végén a Karcag környéki települések között - Karcagújszállás után - itt számolták fel a legnagyobb összegű illetéket a juhok után. Határát 1626-tól kezdve az újratelepült nagykun községek vették bérbe a nádori hivataltól, a többi pusztá település határával együtt.⁴² A karcagiak gazdálkodtak rajta 1699-ben is, amikor a kamarai összeírók felmérték a nagykunsági falvakat és pusztákat. Magyarka pusztáról azt jegyezték fel, hogy a falu réges-rég elpusztult. Határa keleti irányban, a faluhelyhez félórányi távolságra Hegyesborral, délen

³⁸ BENEDEK Gyula: Oklevelek Jász-Nagykun-Szolnok megye történetéből 1326-1574 In: Zounuk 14. Szolnok, 1999. 248. p.

³⁹ Lásd: 28. sz. jegyzet

⁴⁰ TAKÁTS Sándor: Rajzok a török világból. III. köt. Bp.[1917] 89. p.

⁴¹ ÁGOSTON G. 1988. 249. p.; GYÁRFÁS I. 4. köt. 61. p.; GYÖRFFY L. 1956. 27. p.

⁴² ELEK György: „... tsak bújdosás volt életünk... ”: Karcag város és a Nagykunság a 17. században és a Rákóczi-szabadságharc idején. Karcag, 2004. 60. p.

egyórányi távolságra iMarjalakával, északon egyórányira Karcaggal, nyugaton Bócsával határos és általában, de főként dél felé mocsaras és nádasokkal borított terület. Az áradások némelyike (valószínűleg a 17. század második felétől érezhetően megváltozott vízrajzi viszonyok miatt) még a falu egykori telkét is elérte, mert azt is feljegyezték, hogy a település helye „*az árvizek miatt felismerhetetlen*”, templomának csekélyke maradványai azonban látszanak.⁴³

Az órában megadott távolságokból és más iratokból úgy tűnik, hogy Magyarka méretei csak 1699 után bővültek ki a mai déli határokig. A többször említett 1487. évi határvizsgálatban a megújított határok a **Berettyó folyónál** lévő **Vézsziget**, a **Torsalapossa**, a **Keszegestő** és a **Hegedűshát sziget**-en („*insulam Hegedűshát sziget*”) húzódtak Bucsa és Hegyesbor között.⁴⁴ A térképre gondolva a határvonalat látható, hogy Hegyesbor falu területe nem csak egy délkelet - északnyugat irányú, valóban ék formájú beszegelés volt, mint a későbbi térképek mutatják, hanem a Hegedűshátat érintve egészen a középkori Marjalaka (ma Kisújszállás határában) határáig ért. Azzal és Ecseggel volt délről szomszédos. A tizenöt éves háború következményeként az érintett települések közül Magyarszállás, Bucsa és Hegyesbor is elpusztult, s a nagykunsági falvak birtokgyarapítása a holt falvak földjének bérletével folytatódott, úgyhogy Hegyesbor területéből szép nagy részt a kun földhöz származtattak. Ezért lehetséges, hogy a Vézszigeten, a Hortobágy folyónál, a 17. században már Ecseg és Marjalaka falvak, valamint Bucsa és Magyarka puszták határai találkoztak. Mivel a 17. század végén Marjalaka és Ecseg is elnéptelenedett, ezért az újabb határjárás már Karcag és Kisújszállás városok, valamint a sajlóvádi Pálos szerzetesek és a Harruckern, később Wenckheim birtokká lett Bucsa pusztája között kellett megejteni. Ez az eljárás sem volt egyszerű, mert az első kihallgatásokat 1749-ben rögzítették, de még 1762-ben is igen sok tanút előkérítettek és megkérdeztek hozzá.⁴⁵ Az 1762 szeptemberében kihallgatott tanúk részben régi ecsegi lakosok maradványai, részben olyan idősebb karcagi, kisújszállási, túrkevei férfiak voltak, akik valamikor az öregektől, főként ecsegiektől tanulták meg a határt. Elmondásuk szerint „*a' hármas határ ritka Bocz Szigetihez nem messze a' Berettyó vizén túl, Hortobágy szigetiben, Tövisses*

⁴³ CSEH Géza: A Nagykunság leírása az 1699. évi Pentz-féle összeírásban. In: Zounuk 17. Szolnok, 2002. 208. p. Magyarszállás falu bizonyára az árvizektől mentes hátra épült, ez a terület azonban a vízszint 17. századi emelkedésével időről-időre víz alá került. Ilyenre a Magyaroktól 25-30 kilométernyire nyugatra lévő Turgony nagykun falu esetéből is tudunk példát hozni. 1733-ban a kenderes-turgonyi határjárásról vallják idős tanúk, hogy az 1670-es évek táján, amikor a turgonyiak a „*turgonyi templomiul (a) halomhoz lakni a vizek miatt kigyöttek, azon halmot kérték temetőnek (a) kenderesiektől az Csonkaérnek Turgonyfelől való szélén.*” (Elek János 58 éves karcagújszállási gazda vallomása.) In: ELEK Gy. 2004. 27. p.

⁴⁴ HAAN L. 1870. 2. köt. 103-104. p. „*Quod primoincepissent in loca Vézszigeth dicto, penes fluvius Berettyó, a parte videlicet occidentali, ubi unam metam terream de novo posuissent, inde transeundo versus plagam septentrionalem locum puta Torsalapossa et stagnum Keszegestő usque insulam Hegedűshát sziget...*”

⁴⁵ JNSZML Kisújszállás v.l.t. R.sz. 274. Etsegi határról való contraversialis

derék mellett láctatott, de már el nyomattatott...: Ez a határjel „a' Buesai. Magyarkai. Etsegi határokat" választotta el.⁴⁶

Az itteni folyóvizeket „ a' Mirhó vizét, Pásit Sziget mellett lévő Berettyót a' Rakonczás Sziget mellett lévő Hortobágy vizét.”⁴⁷ a 18. században a kisújszállásiak mindig békeségesen halászták, ám az évszázad közepén fellángoló határvita kapcsán az ecsegi földesurak a kisújszállásiaknak a Mirhó torkolatánál rakott vészeit elvágatták.⁴⁸ A Hortobágy itteni szakaszán már a 15. században írnak ezen a környéken lévő vésről (lásd: Vészsziget). Kovács György 1762-ben, valamint a három folyó 1783-ban készült térképén is feltüntették a torkolathoz közeli „Kisújszállási vész"-1, és még a 19. században is olvashatunk róla.⁴⁹ Vagyis a halászhely több évszázados földrajzi pont volt. A terület körüli vitákat a kunságiaknak a 18. század második évtizedében végrehajtott határrendezésétől és a későbbi pusztabérlettől lehet eredeztetni. Bíró Péter cca. 63 éves túrkevei lakos 1763-ban azt vallotta, hogy gulyásbojtár volt, amikor „ Temesvárnak megvétele (1716 - E.Gy.) után" „a' Gastyás part poros állás volt", s gyakorta hálta ott a gulyával, de aztán „Csikai nevezetű kunkapitány maga hatalmával fel hányattatván" a határjelet, önkényesen ott jelölte ki a határt.⁵⁰ Később viszont Ecseget egy másik kunsági falu, Túrkeve bérelte, s ahogy a már említett Soós István elmondta „mint hogy mind a' két rész kunságbeli lévén. mihelyest Túr Keviek által a' földiül (a kisújszállásiak) inhibeáltattak (eltiltattak), azonnal magok Tisztyeiknek Kis Ujszállásiak panaszolkodván, Tur Kevieket vádolták, hogy a' Kun- földet el-idegeníteni kívánnák." Ezért aztán a kevik nem mertek kifogást emelni a bérelt pusztá egyes részeinek elfoglalása miatt. Később nagy árvíz jött, és egyébként is nagyobb lett a víz, „melly miatt nem lévén Túr Kevieknek azon földekhez bátor menetelek, Kiss-Ujszállásiaknakpedig könnyebb accessusuk (lehetőségük) lévén, tovább tovább bé csúsztak.”⁵¹ Így vették használatba a 18. század közepére az ecsegi területeket.

A Csikai-féle határigazítás Karcagnak is juttatott kisebb-nagyobb darabokat a marjalaki határból. Marjalakát feltehetően az 1683. évi

⁴⁶ I. 45.sz. Jegyzet. Soós István cca. 65 éves túrkevei lakos vallomása 1762. szept. 28-án.

⁴⁷ Uo. Talpalló Péter cca. 39 éves túrkevei lakos vallomása

⁴⁸ Uo.

JNSZML T 96, 97.Geometrica delineatio Controversiae Praediorum Marjalaka et Ecseg. Delicata Mense Júlia Anno MDCCLXII. Per. Georgium Kováts Jurát. Geometram, valamint T II. Mappa super confluentus aqvarum per Fluvium Berettyó, Mirhó & Hortobágy. Andreae Szervainski apre Laurentii Bedekovich 1783.

⁵⁰ JNSZML Kisújszállás v. lt. Tjkv. R.sz.274. Csikai János 1709-1713. valamint 1722-27 között nagykun kapitány, az 1720-as években pedig karcagi bíró is volt. A határok rendbetételével, felülvizsgálatával és kijelölésével kapcsolatos tevékenységét más településekről is ismerjük' In: ELEK Gy. 2004. 186-187. p.

⁵¹ Uo. 1762. szept. 28.

hadmozdulatok néptelenítették el. Később sem épült újjá, sőt Kisújszállás is csak jócskán a Rákóczi-szabadságharc után, 1718-ban népesült be. A Magyarkát bérlő karcagiak tehát sok esztendeig alig voltak szigorúan vett határok közé szorítva, ezért volt lehetséges, hogy az egyébként Marjalakához tartozó **Halas, Rakoncás**, és a Karajános szomszédságába cső **Magyarkai Ravaszlyuk** nevű határrészek egyes területei Karcaghoz kerüljenek. Ezek határvonalán említik 1487-ben a **Torsalapossa** nevű földrajzi pontot. Ezt is teljesen a karcagi határba kebelezték, mert a 19. század elejéről olvassuk a bejegyzést, hogy a hadnagyok a „**Torzsa Laposról és Sebes Érből**” hat marhát hajtottak be, mert „*ottan a' Kaszállónak hagyatott földön az egész Gyarmati Gulya el terjedt vólt, 's ottan sok károkat tettek.*” (Bucsa pusztja ekkor már a Wenckheim birtok füzesgyarmati uradalmának része. így került oda a gyarmatiak gulyája, mint, ahogy a rendszeres határjárásokat is a tiszttartóval vagy a gyarmati előljárókkal vitték végbe a karcagi tanács tagjai.) A fentebb felsorolt területek (Halas, Rakoncás etc.) eltulajdonlását még jó száz évvel később, 1841-ben is megpendítette a kisújszállási tanács.⁵³

A „nagy Rét” vizei

Az óriási ártéren átfolyó, ide torkolló vagy innen táplálkozó erek, vízfolyások, tavak, posványok felsorolása ma már csak a régi térképek és az írott források segítségével lehetséges. A folyószabályozások hatásaként, valami másfél évtized alatt, az 1860-as évek elejére, a bővizű, nagy erek, derekak, tiszták jelentéktelen vízállássá silányodtak és évezredes mocsarak lettek kotús legelők. Ehhez képes, újabb százötven év múlva, vagyis napjainkban, néhány abszolút kiszáradt nagy meder és az eltűnőben lévő földrajzi nevek nyomán felsejlő szóbeszéd emlékeztet a régi vizekre.

A határnak ezt a most tárgyalt részét a régi térképek szigetekkel tarkított, óriási nagy mocsárnak tüntetik fel. A folyóvizek medre pedig olyan szeszélyesen kanyargó, több ágra bomló, elsekélyesülő, elterülő, nádba vesző volt, hogy sokszor nem is bíbelődtek a térképre vitelükkel.³⁴

⁵² JNSZML Kg. v. lt. Tjkv. 1802. jún. 13. 391.sz.

" JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1841. márc. 23. 151.sz. A kisújszállási előljáróság a közös határon emelt vízfogó gát miatt keletkezett vitában hozza elő, hogy „... *méltán fájdalmas érzést támaszt ezen Közönség lakossáiban annak meggondolása, hogy minekutánna Karcag várossá ezen Közönség határából a' múlt században nagy és éppen a' most vízzel elborítottnak panaszlott részt* (vagyis Karcag határának déli területeit E.Gy.) *elvett(e), mint akkor is gyengébbtől...*” A területgyarapítás eredménye, hogy a két város protocollumaiban egyaránt előfordulnak a Rakoncás. Domb-sziget. Sebes-ér. Halas, Hosszú-sziget etc. területekkel kapcsolatos ügyek. Ezek megoszlottak a két város között.

Jó példa erre a Hegyesborról 1810-es években készült térkép (HBML BmT 34.). Ezen szépen elkülönül a Pap-ere határolta ármentes terület és az alatta található, időszakosan víz borította rét, amely alatt a Hortobágy folyik el, de csak sejthető a medre, pontosabban vízfolyások követhetetlen kuszaságát rajzolták fel hozzá, jelezve, hogy az ott vízjárta terület.

A víz a 10-12 kilométerre lévő Hortobágy „árká”-tól, még közepes áradások idején is a város aljáig futott. 1806-ban a karcagi előljárók Püspökladányról megjegyezték, hogy „Kardszag, Szerep és Báránfelől egész a' helység allyáig” szokott az árvíz futni. Karcaggal is így volt ez, hiszen a város kelet-délkeleti peremét „Arvíz”-nek emlegették a 18-19. században.⁵⁶ A település a 18. század közepéig biztonságos távolságra volt az áradásoktól, de a házak és a porták számának növekedésével a beépített terület az árvizes oldal felé is kitolódott. Az új városrész neve még az 1950-es években is **Sirályülés** volt. Többek között ennek a védelmére emelték a **Kungátat**, majd a **Ködrnön-ér gátat**, amelyeket a 20. század elején, a veszély végleges elmúltával hordtak el. (A régi **Kungátra** ma már csak utcanév emlékeztet, mivel ennek a vonalában volt. A földanyagából az új osztású utcákat töltötték fel.)

Olyan rendkívüli áradások is voltak, - például az 1816., 1830., 1845., és az 1888. években -, amikor az áradás a város alá jött. Sokszor rettentő gyorsan érkezett. 1830 április végén „*este még semmi híre nem volt, (de) már éjtszaka voltak ojjan emberek, mikor fel serkenték a Házajikba Gázolhatták a vizet.*”⁵⁵ Ez az árvíz csonkította meg a Zádor-hidat, a városban pedig 60 házat öntött el.³⁸ Majd' hatvan év múltán ugyanaz a helyzet állt elő. Akkor, 1888 húsvétján az egész város gátat épített. A „**Sárgagát**” a vasútállomástól az Agyagos lógerig, vagyis a déli oldaltól az északi városszélig, hat kilométer hosszan kerítette félkörbe Karcagot.⁹

Volt olyan városszéli, város környéki lapály, ahonnan nem vonult le a víz, hanem esztendőn át ott poshadt. Benne nád, sás, gyékény tenyészett, megfelelő állatvilágnak is helyet adva. Ilyennek ismerjük a tanácsjegyzőkönyvekből a **Férgestót**, ami Varró László jegyzéke szerint „*a' hajdan benne élt különféle vízi férgeskről*” kapta a nevét. Később városszéli csordalegelő lett. Laposának, füves, gyepes térségének egy része még ma is látható, de a régi nevét már elfelejtették.⁶⁰

⁵⁵ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1806. dec. 22. 560.sz.

⁵⁶ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1800. febr. 10. 83.sz. „Balla Gábor az Árvíz szélen egy kis Portátskát kér...”etc.

⁷ A Karcag Református Egyházközség irattára, iktatószám nélküli iratok. Törő András „Nyomorúságos Esztendőkről való Emlékezés”.

KÁROLYI Zsigmond - NEMES Gerzson: A Közép-Tiszavidék vízügyi múltja. Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei (895-1846). I. köt. Bp. 1975. 90. p.

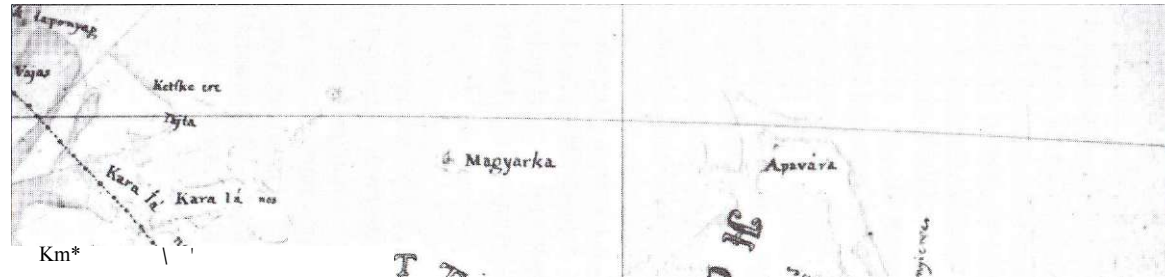
⁵⁹ Nagy-Kunság 1888. március-április számai

⁶⁰ pggjy F. 1978. 153. p., A Férgestő valamelyest kívül esik a tárgyalt területen, de említése talán nem zavaró. Hogy milyen közel esett a városhoz azt jól mutatják a tanácsí jegyzőkönyvek bejegyzései: 1797. nov. 18. 480.sz. - a tanács „a' Férges Tó oldalon, Döbröndi István mellett víz állásos portát” méretett, vagy 1798. febr. 10. 95. sz. szerint Kónya István kér egy portát „a' férges Tó szélin.”

A Kunlapos, az Apavára, és a déli oldali „**nagyobb rét**” legfontosabb táplálói és állandó utánpótlást szállító vízfolyásai az észak felől érkező erek voltak. A Hortobágy folyó a püspökladányi határba nyúló nagy kanyarulata a **Kunlapos** nevű határrésznél tért át a karcagi oldalra. Ide ömlöttek a **Ködmön-ér**, az **Aranyos-ér**, az **Ünn-ere**, a több ágra szakadó **Lőzér-ér** szállította víztömegek, amelyek **Érbuga** táján. Apavára előtt egy hatalmas laposba terültek el, de ahogy Varró főbíró is írja, onnan ismét többfelé ágaztak tovább dél-délkeleti irányba. A ládányi határhoz közelebb, a (dél)keleti hármashatár felé folyt a **Cseh-ér**, a **Cseh kürtő**, a **Nádas-ér**, a **Kígyós-ér** vagy **Kígyós-derék**, a **Kun-ér** és a **Kunér-derék**, az utóbbtól déli irányban a **Csukás-ér**. A város alatti nagy vízállásból szakadt ki a hegyesbori szántókat és a vízjárta laposokat elválasztó **Pap-ere** (1877-ben **Hegyesbori-érnek** is írják.). Ez alatt mutatják a térképek az Érbugából ágazó **Tarcsa-eret**, amelynek mentében, az 1890-es évek elején készült térképünk a **Magyarkai-halom** magasságában, a bucsai határ felé egy „**Kender ásztató**” nevű széles, lapos mederszakaszt is feltüntet.⁶¹ (Hasonló helyeken, de a városhoz közelebb eső vízállásokban, pl. a „**Magyar-tisztán**” ázott valaha az eladásra szánt gyapjú is.⁶²) A Tarcsa-ér alatt, kelet felől folyt az **Ürmös-ér**, ami szintén a karcag-bucsai rétekben, a Hortobágy felé tűnt el. Hegyesbor alsó, Bucsai felé eső területe és Magyarka pusztája déli oldala, egészen a szeghatárig szigetekkel tarkított, szinte végtelennek tetsző rét volt. Nem is csoda, hiszen a délkeleti oldal „**nagy rét**”-je itt találkozott össze a Kisújszállás-Kunhegyes-karcagi hármashatár felé nyúló **Karajános mocsár** vizeivel, vízfolyásaival, amelyeket 1787-ig a Mirhón érkező víztömegek duzzasztottak folyókká. Mint már említettük, a hármashatár körüli két torkolatban feltoluló víz olvadás vagy esők idején tengerré változtatta a környéket. Nem csoda, ha errefelé több vészről, halászhelyről is említést tesznek az iratok.

⁶¹ PESTY F. 1978. 154. p.; az 52. sz. jegyzetben leírt térképek, valamint „A Középtiszai Armentesítő Társulat műszakilag fejlesztett és a nagyméltóságú m. kir. Földművelésügyi Miniszter úr 1891. évi 71029. sz. alatt kelt rendeletével megállapított árterületének a társulati közterhek viselésére vonatkozólag az 1895. évi november 28-án tartott közgyűlés által megállapított Osztályozását feltüntető térképe.” Ez a feltehetően katonai célokra készült, nyomtatott térkép igen részletes képét adja a határnak, feltüntetve a vízfolyásokat, utakat, halmokat, tanyákat, vízállásokat és a határneveket. Egy másik, kevésbé részletes térkép „A Körös-Berettyó szab. m. kir. Folyammérnöki hivatala” által 1877. jan. 31-én elkészített térkép. Ez utóbbi pontatlan, de a nagyobb folyóvizekről jó áttekintést ad. A térképet Földvári Imre ny. szakaszmérnök bocsátotta rendelkezésemre. Az 1895. évi térképen jól látható, hogy a Kenderáztató a Pap-ere alatti ér tavában van, a tanácsi jegyzőkönyv az 1798. évi augusztus 16. 449. sz. alatt is a Pap-erében lévő kenderáztatóról ír.

⁶² JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1830. május 6. 273. „Egyesség köttetett... a' Városban található Magyar tisztánn meg áasztott gyapjúnak másájára...”

Km*
 \ SR; . \ V H
 "af fitetur

ojt

MsmfzksL.

X IW1" :
 • \ s '
 ttir^, febñT %

üetwí v twa^a^ HcpJÚj ii ^' TudLk'ótm, h

H A 1 / 4 s
 hit* fis; \

•fa,
 4
 fSN 1 v .3S"
r í,

o

f
 rct

O

Mi

iSi

títiiéai

1. sz. kép.

A karcagi határ déli oldala a 18. században. (JNSZML Térképtár T 11 - 1783)

A Mirhó elgátolásáig a tiszai áradat a magyarkai laposokat töltötte fel, innen ágazott tovább a Kisújszállás- Ecsegpusztá felé lévő **Mirhó**-tóba, onnan a Berettyóba. Szabó János (cca. 70 éves) karcagi lakos 1762-ben úgy emlékezett, hogy a „*Mirhó tó Magyarkai pusztáruul bizonyos Halas névű vízbűi eredetit vévén, a' mint a' Torka, 's folyamattya vagyon a' Mirhó tónak, aztat a' Tanú Magyarkai Pusztának lenni tartotta, Mirhó tót azon túl (mint) Ecsegi Pusztához*” tartozandót ismerte.⁶³ A gát megépülte után a magyarkai - hegyesbori réteket is a Hortobágy és a Berettyó árvizei táplálták, és amíg tehették, a nyugat felé eső Karajános-mocsarat is megfutották. Az 1790-es években a mocsáron át húzódó út védelmére Kisújszállással és Karcaggal töltést építettek, ami a kisebb áradásokat szerencsésen fel is fogta. A Karajánost azonban a lefelé igyekvő őszi és tavaszi vizek is megtöltötték, errefelé keresve lefolyást a Hortobágy felé. Így aztán a Karajánoson a 19. század második feléig gátépítéssel nem is lehetett kifogni, ahogy a magyarkai mocsarakon sem. A töltés pedig teméntelen bosszúságot is okozott, mert a lefolyás elzárásával az őszi és tavaszi vizek gyakorta fenn rekedtek. A terület felső részének a **Cina-derék**, a délibb területeknek a **Karga-ér** volt a legjelentősebb vízfolyása, amelyekből természetesen számos kisebb ér, - a **Pene-ér**, a **Fásér**, a **Hegedűs-derék**, a **Kargaderék**, a **Kálmán-ér**, **Görbe-ér** - fakadt. A legdélibb területek folyóvize az 1830-ban a Hortobágy medernek tartott **Sebesér** volt, s ma ennek a néhai térségében található az egyik legjelentősebb belvíz-elvezető, a **Sebeséri-csatorna**.⁶⁴

Az erek, áradások vize a nagy kiterjedésű laposokban állt meg. Ilyenek voltak a nyugat felé, a **Hegyesbori-fenék** mellett a Karajános részének tekinthető **Hattyús**, 1864-ben **Hattyús-fenék** és **Hattyús-Iapály**, az alatt a **Karga-fenék**, a **Sáros lapos**, attól lejjebb a Bucsa-Kisújszállás-Karcag hármás határa szomszédjában lévő **Halas** (1864-ben **Kis- és Nagy Halas**).⁶⁵ Hasonlóan vizes környezetben emelkedett a Karcag és Kisújszállás közötti **Magyarkai Ravaszlyuk** nevű sziget, és ezen az oldalon található az olyan megosztottan tulajdonolt területek, mint a **Ládafia**, **Domb-sziget**, és a **Rakoncás**.

⁶³ JNSZML Kisújsz.v.lt. R.sz. 274. 1762. szept. 28.

⁶⁴ PESTY F. 1978. 154. p.

⁶⁵ PESTY F. 1978. 154. p. Varró a Pestynek adott válaszában azt írja, hogy a Hattyús-fenék és a Hattyús-Iapály neve értelemszerű: „*hajdan sok hattyú lakott benne.*” A Kis- és Nagy Halasról és más erekről ugyanígy, ti. „*a hajdani nagy rétnek egyes részei, az utóbbi arról nevezetvéen el, hogy sok halat adott.*”

A Hortobágy és a Berettyó

A Hortobágy medre körüli bizonytalanságra, a külső szemlélő számára a terület teljesen áttekinthetetlen voltára mutat az az 1803. évi feljegyzés, amely a karcag-kisújszállási határ megállapításával kapcsolatban született. A karcagi tanácsnak címzett levélben a **Magyarkai ravaszlyuk** nevezetű határpont nevének és helyének tisztázásán túl, a kisújszállási elöljáróság kitért arra is, hogy „*az 1794dik Esztendei Határ Újjítás levélben a munka kezdetinek Rakontzás nevű hármas határ Berettyó partján lenni íratik, holott (igazából -E.Qy.-) a' Hortobágy partyán vagyon, 's lehet mintegy száz öl (189,6 méter EXiv.) távolságra.*”⁶⁷ A bizonytalanság okát elárulja egy másik bejegyzés 1817-ből, amikor a határújíttók azt jelentették, hogy a Karajános gáttól délre, a Rakonczás felé két határjelet megújítottak, az ezután következő újabb két határt „*a' Deme derékban, mivel nagyon vizes volt, el hagyták, hanem ezen túl ismét öt Határokat közös erővel meg újítottak, (de) tovább a' víz miatt nem mehettek.*”⁶⁷ S ha a helybelieket becsapta, nem csoda, hogy rosszul tudták a két folyó medrét Heves vármegye tisztviselői is, mert a Berettyó „*Hegyesbor pusztán keresztül folyó Vízé*”-vei kapcsolatos rendelkezésüket, mint nyilvánvaló tévedést utasították vissza a karcagiak.⁶⁸

A Karcaggal keletről szomszédos Füzesgyarmat krónikása, Gacsári István a következőket írja községe folyóvizeiről: „*a Berettyó vize napkeletről északra befelé, nyugatra határozza; ott fordulván délre Bucsán, a határán keresztül folyik. Ebből délnek fokok és derekak jönnek ki... A Hortobágy vize is itt a bucsai- pusztán szalad a Berettyóba, Nagy és Kis-Hortobágy név alatt*” Kelet felől több ér szakad a Sebes-Körösből és a Berettyóból, „*de ezek csak árvíz idején vannak meg, egyéb iránt a legjobb kaszálóföldek. Mindezek a Berettyóból vévén eredetüket, kiszáradnak és a Berettyó nagyobb vagy kisebb ártól függ ezeknek is árjok. Ezekben a vizeken semmi vízi malmok nincsenek, mint régen, a vármegyei vagyis vízi reguláció által eltöröltetve.*”⁶⁹

Az biztos, hogy a Berettyó nem folyt át a karcagi határon, de vízjárása meghatározó volt itt is, és ezért a folyó igazításával kapcsolatos nagyobb munkálatokkal Karcagot is megkeresték, ugyanis lecsapolási, csatornaásási és

JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1803. ápr.16. 206.sz. A két másik hibásan írt határponttal kapcsolatban azt a megjegyzést teszik, hogy a „*magyarkai ravaszlyuk*” „*Marjalaki ravaszlyuknak nevezetik*”, holott ez nyilvánvaló tévedés. Az attól nyugatra eső, ugyanilyen nevezetű hármas határt pedig nem „*JColbász ravaszlyuknak*”, hanem „*Botsai ravaszlyuk*”-nak hívják.

⁶⁷ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1817. nov. 1. 648. sz.

⁶⁸ JNSZML Kg. v.lt.Tjkv. 1835. 118. sz. Kovács Pál szolgabíró kért tudósítást a Hegyesbor pusztán keresztül folyó Berettyó vészeinek felszedéséről (mert azok akadályozzák a víz lefolyását.) A tanács válasza, hogy Hegyesboron nem folyik át a Berettyó, ezért a vármegye kérése Karcagot nem illeti.

⁶⁹ GACSÁRI István: Füzesgyarmati krónika: Helytörténeti, néprajzi füzet. Füzesgyarmat, 2008.

medertisztítási munkákat már a 18. században végeztettek a vármegyék és a földesurak, elsősorban a sárréti települések határán. Ezek az egymástól elszigetelt munkák azonban csak helyi szinten érzékelhető eredményeket hoztak.⁷⁰

Hasonló vízi munkálatok a Nagykunságban is folytak - ismerjük a Mirhó-fok elzárásával kapcsolatos többszöri nekirugaszkodást, ami aztán 1785-87-ben eredményre is vezetett. Békés megye 1782-ben a kerület déli határainál folyó Berettyó szabályozására is javaslatot tett. Bizonyára az ezzel kapcsolatos elképzelések előmunkálatai közé sorolható Kováts György, Szervánszki András és Bedekovich Lőrinc közösen készített térképe a Berettyó folyó, valamint a Mirhó és a Hortobágy nevű Tisza ágak nagykunsági szakaszáról.⁷¹ A munka megkezdéséről nem tudunk, bár a Mirhóval bajoskodó Nagykunság nem is igen bírta volna a részvételt. 1793-94-ben azonban Bihar és Heves vármegyék, valamint a Jászkun Kerület mérnökei új tervet készítettek, mégpedig „a' *Berettyó, Hortobágy és ezek körül fekvő Sár Rétinek le csapolása, vagy is folyására való bortsátása dolgába...* ” A tervezet részleteit sajnos nem ismerjük, de tanulságos a kisújszállási előljárók válasza: Kisújszállás területén a Berettyónak 5.040 öles (vagyis 9,5 km-es - E.Gy.) szakasza található, tehát a tervezett meder-karbantartási munkák könnyen kivitelezhetők lennének, ám a folyó nagyobb részben Bihar és Heves megyéket érinti, s ezen szakaszok rendbetételére a Nagykunság nem kötelezhető.

Másrészt pedig „*alázatosan kérik* (a kisújszállási előljárók - E.Gy.) *gondolára vétetni, hogy részekről azon víznek ki öntését sok tekintetben, nevezetesen pedig a' Nádallásra és marha legelésre nézve, mellyek mind az adózó Nép(ne)k, mind a' Felsőges Orariumnak két nevezetes hasznai, a' tapasztalás hasznosnak mutatta.* ” Vagyis: az áradások haszna nyilvánvaló, érdemes-e azokat kivédeni, megszüntetni? A kétségből látható, hogy míg a Tisza mirhói kiöntésének elzárásában Kisújszállás és az érintett nagykunsági települések oroslánrészt vállaltak, addig a Berettyó és a Hortobágy szabályozását és az elöntött területek felszámolását, mivel gazdasági hasznuk ebben a formájában származott belőle, nem látták fontosnak. A munkálatokkal szemben, mint kiderült, az érintett vármegyék egy része is ellenszenvvel viseltetett.

⁷⁰ DÓKA Klára: A Körös és Berettyó vízrendszer szabályozása a 18-19. században: (Egy táj átalakulása). Gyula, 1997. 22-39. p.

⁷¹ Lásd: 52.sz. jegyzetben

⁷² JNSZML Kisújsz.v.lt. Tjkv.1794. nov. 6. 439. sz.

2. sz. kép
A karcagi határ árvizes és vízmentes területei (JNSZML Térképtár T 76 - 1784)

A törvényhatóságok és a földesurak tehát már a 18. században végeztettek kisebb szabályozási munkálatokat. (Ezek országos méretű megszaporodását jelzi, hogy 1807-ben megalkották a XVII. törvénycikket „a magánosok költségén létesítendő vízművekről”.) Az ilyen munkálatokat, a megyék közötti kapcsolattartás vagy a vitás esetek elbírálására a Helytartótanács által kinevezett, a Vízi és Építészeti Főigazgatósággal kapcsolatot tartó királyi biztosok felügyelték. A Tisza és a Körös-vidék királyi biztosa 1802-től br. Vay Miklós tábornok, képzett hadmérnök lett, s egészen haláláig, 1824-ig ellátta ezt a feladatot. Vay Miklós irányítása alatt több, jelentősnek mondható eredmény és elképzelés született, ám 1817-ben egy Gyulán tartott gyűlésen a meghívott mérnökök és a megyék képviselői megállapították és kimondták, hogy a probléma megoldása „*az érintett folyók mindegyikén elvégzett, összehangolt munkálatokkal, vagyis a Körösök, a Berettyó és a Hortobágy együttes szabályozásával lehetséges.*” Ennek végrehajtásához pedig a terület felmérése, vízrajzi térképének elkészítése szükséges.⁷⁴ Az utóbbi munkát, és a térség vízrajzi leírását 1818-1824 között Huszár Mátyás (1778-1843) mérnök végezte el, s a Tiszántúl szabályozásának a tervét is elkészítette.

A vízi munkálatok kormánybiztosává 1828-ban gr. Zichy Ferencet nevezték ki. Az új kormánybiztos a megyék képviselőivel és szakembereivel a következő év nyarán bejárta a Tisza, a Berettyó és a Körösök vidékét. Az ezt követően összeállított legfontosabb teendők között is helyet kapott és megerősítést nyert a Hortobágy, az Árkus és a Kadarecs elzárásának fontossága, ami már Vay Miklós és Huszár javaslataiban is szerepelt.⁷⁵ Ennek szükségességét a Berettyó-szabályozásával kapcsolatban, de a Karcagot és Túrkevét fenyegető veszély elhárítására nézve is, az 1829. augusztus 4-én tartott Nagykun kerületi gyűlés szintén megerősítette.⁷⁶ Az 1829. szeptember 1-jén Váradolasziban tartott gyűlésen elfogadták a vízrendezéssel kapcsolatos terveket, köztük a Hortobágy elzárását és a Berettyó érintett szakaszának kitisztítását Kisújszállás határában. A tervek kivitelezését előbb az 1830. évi nagy árvíz akadályozta, majd Szabolcs megye hiúsította meg a Hortobágy-fok tiszadobi elzárását. 1833-ban Heves megye vonta kétségbe a váradolaszi határozatokat. Békés megye pedig, azzal az indokkal, hogy nincsen rendes térképe, el sem kezdte a munkákat a Berettyón.⁷⁷

Vay kormánybiztos munkálkodása sok-sok akadályba ütközött. Haladatlan voltát mutatja, hogy egyik bírálója szerint Békés megyében egy „kávéskanállal” sem lett kevesebb a víz. In: DOKA K. 1997.

⁷⁴ DÓKA K. 1997.58-59., valamint JNSZML JKK lt. Fasc. 3. No. 835. Kelemen János szeghalmi földbirtokos levele. Kelt. Pozsony, 1844. márc. 9.

⁷⁵ DÓKÁK. 1997. 68-72. p.

^{1b} JNSZML JKK lt. Fasc. 3. 835. A mérnöki megállapítás szerint „... a Berettyó vize és annak Sárrété, úgy az árvizei is Hortobágytól eredő árvizekkel a legszorosabb egybekötetésbe vannak, a Berettyót ... kütömben nem lehetne regulázni. ”

⁷⁷ DÓKA K. 1997. 108. p.

A tétlenkedés ekkor már a Nagykun Kerületet is érzékenyen érinthette, mert 1794 óta bizony sokszor szükség lett volna a területek rendezésére. A nagykunsági települések lélekszámban is szépen gyarapodásnak indultak, ami miatt egyre sürgetőbbé vált a víz veszélyeztette határrészek művelésbe vétele. A szántókat már a Mirhó-gát 1785. évi megépítésével is nagy mértékben bővítették, lásd Kisújszálláson a **Karahátat** vagy Karcagon a **Borda-rétet**. Ezt az eredményt a 19. század elejétől helyi szintű gátépítésekkel, kisebb-nagyobb területek (főként kaszálók) ármentesítésével igyekeztek növelni. Ilyen volt az 1820-as években a karcagiak gátépítése az északi, Kunmadaras-Karcag-Nádudvar-i hármashatárnál (1. ott.) vagy a kisújszállásiaknak az 1810-es években épített vízfogója a **Kúpnád**-szigeten, de ugyanebből az időből vannak utalások a fontosabb erek medrének kitisztításáról, vagy víz borította területek lecsapolásáról.⁷⁸ A víz lefolyását megkönnyítő medertisztítási munkákra később is odafigyeltek, számon tartva egyúttal a legfontosabb ereket.

Az árvízvédelmi szempontú medertisztítást a hatóságok is szorgalmazták, de más célja is volt. A tavasszal érkező víz legkésőbb augusztus eleje-közepére távozott a rétről, s pár hét múlva következhetett a kaszálás. Tehát a munka miatt is nagyon fontos volt a víz mielőbbi lefolyása. A kisújszállásiak viszont 1831 június elején úgy látták, hogy a határukon a víz nemhogy fogy, hanem inkább növekedni látszik. Hamar meglelték az okát is: „*a' Sebes érnek fojója, mind a' Rakonczás sziget sással 's más egyéb gazzal tele lévén, a' víznek fojását egészen megakadályoztatta*”, holott már korábban tudott dolog volt, hogy a víz ezen a medren keresztül folyik le a leghamarabb a Berettyóba.⁷⁹ Az ilyen nagy fontossággal bíró medreknek a kitisztítását Kisújszálláson közmunkával oldották meg, Karcagon a halászat haszonvételét bérlő szerződésébe foglalták. A medertisztogatás, beleértve a tilosban épült vészek felszedését is, természetesen a Berettyóra is kiterjedt,⁸⁰ amelyről 1833 tavaszán Kisújszállás már úgy foglalt állást, hogy a szabályozást fontosnak tartja, mert ha szabályozatlan, akkor a határ „*sokkal nagyobb hasznú legelőket és kaszálókat adna a lakosoknak*.” Mivel a medret a Bihar vármegyei szakaszon a Nagykunság határáig megtisztították és töltésekkel is megerősítették, az ezáltal felgyorsult vízfolyás a rendezetlen nagykunsági szakaszon megakadhat, veszélyeztetve a legelőket meg a kaszálókat. Ezért is fontos a munka folytatása a kerületi és a Heves megyei szakaszon Mezőtúr felé.⁸¹

⁷⁸ JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1822. nov. 30. 525. A kisújszállási tanács határozata arról, hogy a Kúpnád-szigeten „*ez előtt több esztendőkkal az árvizek ki áradás és a' közönséges Rétnék szárazon leendő meg tartása végett*” épített, de már leromlott gát ismét megerősíttessen. Azt is kimondták, hogy „*a' Sebes Er folyását, mely az árvizes időkben a' vizet különösen feltartja, ki kellene tisztítani*”, más helyen pedig csatornát („Canalis”) kellene ásatni, mert az a „publicumnak” nagy hasznot hozhat.

⁷⁹ JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1831. jún. 19. 395.

⁸⁰ JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1832. jan. 8. 5.

⁸¹ JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1833. ápr. 13. 273.

A Berettyóval a Kerületek helyeslése ellenére sem történt semmi különösebb, ezért Kisújszálláson, hogy az eddig az árvizektől megkímélt kaszálókat megóvják, nagy munkáról hoztak határozatot. A nyugatról és északról dél felé utat kereső víz a Karajánoson meg a Hattyús és Halas laposokon át ömlött a kisújszállási földre. Egyetlen akadály volt, mégpedig az országutat a dél felől védő vízfogó gát. Nos, az őszi esőzések megindulása előtt Kisújszállás városa az említett „*vízfogó Karajános gáttól kezdve a' (Magyarkai) Ravaszlyukon, Lukáts fenéken. Domb szigeten és Siskás szigeteken keresztül a Pásit sziget farkáig*” érő, vagyis a Karajános-gáttól dél felé a két város határán végig vonuló, összesen 2.866 öl, azaz 5.434 méter hosszúságú, 2,5 öl talpszélességű gát emeléséről határozott, s azt a következő év elejére fel is építette.⁸² Ennek a gátnak köszönhető, hogy tavasszal az errefelé eső rétet „*kinek kinek szabad tetszése szerint való haszonvételre*” fel is oszthatták a kisújszállásiak.⁸³ A gátépítési munkát 1836-ban folytatni szándékozták a Ládafia mentében, „*onnan megfordulván a' Berettyó mellett egészen a' Kút zugig...* ”⁸⁴ mentesítve ezzel a határ keleti szegletét.

Az ilyen kisebb, helyi jelentőségű munkák a tiszteletreméltó igyekezet mellett sem voltak célravezetők. A táj vízrendszere ugyanis egységes egészet alkotott és tartós, mindenkinek megfelelő eredményt csak a probléma átfogó rendezésével lehetett volna elérni. Ez viszont csak 1846-tól, a Tisza és a Berettyó 1860-as évekbeli szabályozásával indult meg, s még később, a méregdrága **Hortobágy-Berettyó csatorna** elkészültével oldódott meg. Addig tovább folytak a helyi próbálkozások, amelyek számtalan igen komoly súrlódáshoz vezettek, hiszen az ilyen vízrendezés meg gátépítés azt jelentette, hogy elgátolva a lefolyást, valamelyik másik település határára rekesztették vagy irányították a vizet. Az ilyenekkel, ahogy Kelemen János szerepi földbirtokos fogalmazta, mindössze csak temérdek „*haszontalan munkálatok tétettek... ezen Kerületnek egyes községei által határjaiknak az áradásoktól megmentésére,*”⁸⁵ Ez történt itt is.

Az északról érkező víz levonulásának irányát jól mutatja a nagykunsági előljárók 1834. június 18-án kelt levele, amelyben leírták, hogy a Kunság több év óta nehéz esztendőket él át. Most is reménységgel néztek az aratás elé, de „*hirtelen elő ömlik Dobnál kiszakasztva a' Tisza, 's a' Hortobágy folyón becsap a' Madarasi határba, onnan a' Karczagi 's Kisújszállási végre az T. Kevi*

⁸² JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1833. szept. 25. 605., és 1834. jan.30.

⁸³ JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1834. márc. 9. 125. „*Minekutánna ezen Közönség a' Réti földeket huzamos munka és szorgalmatosság által az Esztendőként elő kerülni szokott víz áradásoktól meg szabadította, ezen okból a szerencsével élni akarván, köz megegyezéssel elhatározatot, hogy a' mondott Réti plága kinek kinek szabad tettése szerint való haszonvételre osztasson fel.* ”

⁸⁴ JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1836. márc. 5. 71. sz.

⁸⁵ JNSZML JKK It. Fasc. Nr. 835. Kelemen János Szerep község birtokosának levele. Kelt Pozsony 1844. március 9.

árendás Etségi Határokba. Hasztalan vala az erő használva ellene, mert a' Gátakon keresztül törve, ellenállhatatlanul hempelyget minden felé, úgy Madaras Határának szinte fele, Karczagnak és Kisújszállásnak Gabona vetései nagyobb részben, úgy kaszállóik is, valamint T.Kevinek is széna termő pusztája majd átajában öles víz alatt fekszennek... "86 Az 1830/40-es évek fordulóján is igen nagy árvizek voltak. A kisújszállásiak 1840-ben azt jegyezték fel, hogy határuk laposabb részeit az utóbbi három évben huzamosabb ideig víz borította. Ezért szánták el magukat újabb gátépítésre, amellyel a Hortobágnak a fentebb vázolt útvonalon érkező ártást szándékoztak elhárítani. A határ mentében épített „vízfogó keresztgát” Karcagra nézve káros volta már azon az őszen megmutatkozott. Elzárta ugyanis a karcagi réteken „összve gyűlni szokott nagy Vizeknek természetes le folyását”, tartani lehetett attól, hogy a réti földek nagyobb részét egész évben víz borítja majd. Erre, és az 1840. évi X. törvényre hivatkozva kérte a karcagi elöljáróság a töltés megnyitását. A kisújszállási tanács a válaszában közölte, a szóban forgó terület védelmére 1831-ben és 1836-ban emelték a vízfogó gátakat, ezek tehát nem eshetnek az 1840. évi X. törvény hatálya alá. Az újabb gátakkal kapcsolatban sem érheti őket szó, mert az ilyen gátak építésére - Madaras és Nádudvar felé, a Hortobágyhoz közel - éppen Karcag mutatott példát. Ezt az utóbbi gátat a Helytartótanács és a kerület is engedélyezte, úgyhogy hasonlóhoz nekik is jussuk van. Ha viszont Karcag kész tervvel áll elő a probléma megoldásához, abban hajlandók partnerek lenni.⁸⁷ A vége aztán az lett, hogy Karcag a gátat több helyet is átvágatta. Ezért, amikor szeptember elején újból felmerült a gátépítés, a kisújszállásiak a településhez közelebb építették a töltést, novemberben pedig, mikor ismét a határ menti gátak építése került szóba, megyebeli küldöttség összeállítását indítványozták.⁸⁸

A Hortobágy okozta gondok rendezésével a keleti, Püspökladánnyal határos oldalon is próbálkoztak, mégpedig a Ladány területén birtokos vallásalapítványi uradalom részéről. Itt arról tettek jelentést, hogy Ágota-pusztát és a Karcaggal szomszédos területeket minden évben elöntötte a Hortobágy árja, „mellynek igen lassú, legalábbis 3 holnapig tartó apadása, s nagy részben megmaradva, holt vizével tavakat képezvén, minden gazdasági ág gyakorlatát lehetetlenné tette... ”⁸⁹ Az uradalom néhány töltés (pl. Görbegát) építésével igyekezett feltartóztatni a vizet, és az 1830-as évek végén megépítették a Makkodi-csatornát, amit 1842-ben a nádudvari határig meghosszabbítottak. A szükséges földmunkák mellett itt is elvégezték a medertisztogatást, és erre fektették a hangsúlyt 1841 őszen is, amikor az 1830. évi megközelítő méretű és mennyiségű ár hömpölygött. Az uradalmi tisztartó arra tett javaslatot, hogy a „Kunsággal közösen”, a folyó közepén feltorlódtott „lápót, gázt, régi vést” 10

⁸⁶ JNSZML JKK lt. Kelt Kisújszállás, 1834. június 18.

⁸⁷ JNSZML Kg. v.lt. Tjvk. 1841. március 14. 58. és Kisújsz. v.lt. 1841. március 23. 151. sz.

⁸⁸ JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjvk. 1841. április 2. 171., Kg. v.lt. Tjvk. 1841. november 2. 723.

⁸⁹ KECSKÉS Gyula: Püspökladány története helyneveiben. Püspökladány, 1974. 251. p.

öl szélességben irtsák ki, és folytassák a korábban megkezdett medertisztítást a Révzugtól a **Kunér-szigetig**. Ezt azért tartotta fontosnak, mert a „*Tolvajosnál a' Kardszagi határon a Hortobágy' megszűnván, most is holt Hortobágyon keresztül a' Kun Laposba ömlik, hol eleven ér vagy folyó nem lévén, nád és gaz között... terül el...*”⁹⁰ 1844-ben Péter Imre kerületi mérnök kidolgozta a Hortobágy szabályozásának terveit. Az új medret az ágotai hídtól Karcag, Kisújszállás határán át tervezték, s végül Túrkeve érintésével a Berettyóba torkollt volna. A szép elképzelést elutasították, s a Hortobágy-szabályozás tovább késett. Nem is kell csodálkoznunk az 1845-ben készült jelentésben, amint azt mondja, hogy Madarason 5.000, Ladányban 28.700, Ecsegen 24.000, Bucsán 23.100, Szerepen 16.000, Karcagon 8-10 ezer holdat öntött el a Hortobágy.⁹¹

A Karajános(i) út és gát

Ez az országos út Törökszentmiklóstól Kisújszálláson át érkezett karcagi területre, ahol a városközpontban torkollott a Madaras felől érkező és Debrecenbe vivő országútba, a Sóútba. A városon belüli és a **Karajánosi csárdáig** tartó hosszabb szakaszán egyszerűen csak **Kisújszállási út** volt a neve. Országos hírnevét a Karajános-mocsáron átvezető legendás három és fél kilométerről kapta. Egy 1830-ban készült hivatalos jelentés „Katona út”-nak nevezi, amely Törökszentmiklóstól Karcagig 23.580 öl (azaz 44,707 km - E.Gy.) hosszúságú. Kisújszállás „közepontjától” Karcag központjáig 9.090 folyó öl (17,23 km - E.Gy.), amely szakaszt több kisebb-nagyobb ér keresztezi. Legjelentősebbeknek a kisújszállási határra eső **Csivag**-eret, a **Határ**-eret és a **Karajánosi-derék** nevű vízfolyást írja. Az úton a két oldalról kihányt vagy odaszállított földből készült töltés jóvoltából száraz nyári időben a közlekedés akadálytalan, az őszi esők és a tavaszi olvadás és áradás idején azonban „*kivált az Országszerte esemeretes Karajánoson által, igen terhes szokott lenni.*”⁹² A Karajános- mocsarat átszelő útszakaszból, a tanácsjegyzőkönyv és a korabeli térkép szerint 1900 öl (3602,4 m - E. Gy.) esett a karcagi határba. Ebből 560 öl (1061,76 m - E.Gy.) hosszan, éren vagy „lapos földön” azaz vízállásos, vízzel könnyen megtelő terepen futott.⁹³ Az utat az 1790-es évek elején földtöltéssel magasították meg, de még ebben az évtizedben a déli oldalán, vele párhuzamosan egy gátat is építettek.⁹⁴ A kisújszállási szakaszával együtt 3.819 öl (7,240 km E.Gy.) hosszúságú gát a Mirhó-fok elzárása után használatba vett földeket és az utat volt hivatott megoltalmazni a Hortobágy és a Berettyó

⁹⁰ Uo.

⁹¹ DÓKÁK. 1997. 131-133. p.

⁹² JNSZML JKK lt. Közig ir. 1830. Fasc. 4. No. 1580. Újfalussy Sándor megyei mérnök jelentése Kelt Madaras, 1830. augusztus 1.

⁹³ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1804. november 1.

⁹⁴ JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1790. március 9. 160. sz. Valamint térképtár T 109/1.

áradásaitól.⁹⁴ A nagyobb ereken négy, *dobogónak* nevezett fahíd segítette az átkelést.

Az út és a gát esztendőnként ki volt téve az árvizek pusztításainak, ezért a kerületi „úti biztos” rendszeresen ellenőrizte, kijavíttatta, vagy ha arra szükség volt teljes felújítását kezdeményezte. Úgyhogy nemcsak a rajta megforduló utazók átkozták el a Karajánosi utat és gátat, hanem a város lakossága is, hiszen a 2. tized lakói kivételével mindenki itt teljesítette az áttöltéssel és gátépítéssel kapcsolatos közmunkákat. Ilyenekre pedig elég gyakran sor került. 1820-ban például azt az utasítást hirdette ki a nagykun kapitány, hogy a Karajános laposán „a” *Vizek gátakkal úgy meg töltessenek, hogy mikor Télen, Tavasszal a’ nagy esőkbe az erekbe víz lenne is, az ország útján ott lehessen utazni...*” Ha tehát a két érintett város a majd’ négyezer öles gátat és az erek töltéseit nem győzné munkással, akkor a többi nagykun településnek is karbantartandó részeket kell kijelölni rajta.⁹⁶ A keserves munkával emelt és fenntartott gát fontosságát mégis az előljáróságot igazolta, mert 1830-ban sikeresen tartóztatta fel az évszázados áradást.⁹⁷

A „Kisújszállási út” országos hírvü karajánosi szakaszáról, amit száraz nyáron (vagyis az esztendő kb. két hónapjában) megfelelőnek írtak, 1830-ban megjegyzték, hogy „*fekvése is hasonló sík, egyenes, de lapályos földön van nagyobb részént. Ugyan azért a földnek természeti nyirkossága, enyvhez hasonló ragadósága végett az esztendőnek nedves részeiben sokszor az üres kotsira is felférne a vontatás, minthogy annak kerekei a megragadás miatt nem fordulhatnak...*”⁹⁸ A Törökszentmiklós-Karcag közötti távolságot (44,7 km) jó útban nyolc óra, rossz útban másfél nap alatt lehetett megjárni úgy, hogy egy-egy igavonóra mindössze három mázsányi terhet számítottak. A Szűcs^Sándor említette 1920/30-as évekbeli emlékezet szerint a helyiek, jól ismerve a „Karajános” jószágszagató voltát, a nagyobb teherrel inkább Kunhegyes felé kerültek. Ha mégis erre jöttek akkor a mai **Túri út** (régebben **Kövestelki út**) torkolata táján épített **Karajánosi** vagy **Pingyó csárdánál** csónakba ültek és így jutottak el Kisújszállásra.⁹⁹ A környező megyék lakossága viszont rendszeresen erre fuvarozta terményeit, portékáit a debreceni piacra és kedvelt állathajtó útvonal volt. Jelentőségét Újfalussy Sándor kerületi mérnök is elismerte, de azt

JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1799. május 5. 145. sz. *Bizonyos hírből hallatván, hogy a’ Hortobágy és Berettyó Vizei olyan nagyon áradnak, hogy ha a’ Karajánosban ennek előtte egynéhány Esztendővel kezdetett töltés jobb karba nem helyeztetik, a’ Kurva hátón (ti. Karahátón - E. Gy.) lévő minden vetések a’ víz miatt ... leendő elrontásától tartani lehet. ”*

⁹⁶ JNSZML Kisújsz. v.lt. Prot. Curr. 1820. szeptember 12. A nagykun kapitány körlevele.

⁹⁷ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1830. május 9. valamint NEMES G. - KÁROLYI Zs., 1975. 90. p.

⁹⁸ Ld. 92. sz. jegyzet

⁹⁹ SZÜCS Sándor: A régi Sárrét világa. Bp. [1992], 124. A híresen rossz útról Györffy István is megemlékezik, de megemlíti ANTALFFY Gyula: így utaztunk hajdanában. Bp., 1975. című kötetében is.

is megjegyezte, hogy épített formában lehetne igazán hasznát venni, ahhoz pedig - a könek és homoknak nem léte miatt - alig van remény. Hasonlóképpen látta a Karajánosi út helyzetét a Karcagi Cs. Kir. Járás kapitánya is 1850-ben. Szintén mellette érvelt, kifejtve: „*már jelenleg is Karczagról Kisújszállás felé számos gátak vágnák és különösen van egy véd gát, a' Karajános lapályán egészen keresztül vezető, melly kevesebb munkával és költséggel országúttá készítenő, mint ha egészen új töltést kellene készíteni, mellv ha Kenderes Jelé vezetnék is az út (a karajánosi továbbra is) nélkülözhetetlen volna.*”¹⁰⁰ Vagyis ez az útvonal, az út minőségét nem számítva, a legjobb és legrövidebb. A járási kapitány úr véleményét a hivatalos szervek is elfogadták, mert nem csak a vasút épült meg ezen a lapályon keresztül, hanem az itteni országutat is tovább fejlesztették. Ha a mai „régí négyes”, azaz a 4. sz. főút 1959-től lekapcsolt szakaszát és a **karcagpusztai** leágazástól Kisújszállás felé vivő vonalát összehasonlítjuk az 1800-as évek elején készült térképpel, úgy tetszik, hogy *a vasútvonal a Karajánosi út mocsári szakaszának domborzati lehetőségeit kihasználva, annak a vonalán épült meg, az országút pedig a régi Karajános (vízfogó)gátra került, ebből építették ki kőúttá.*¹⁰¹ A gát az útépítéssel együtt tűnt el, bizonyára még az 1880-as években, mint ahogy addigra eltűnt a névadó mocsár is. (A kilencven esztendő alatt amíg létezett, nemcsak az utasok átkaiban fordult elő a híres út és a gát, hanem a rét egyik határpontjaként emlegették a jegyzőkönyvek. A régi szóbeszédben **Karajános**-nak a mocsarat és a helyén lett legelőt nevezték, de használták rá a **Karajános-mocsár** vagy a **Karajános-lapály** nevezetet is. Ezen vezetett keresztül a **Karajánosi út** vagy - **útvonal** illetve a **Karajános(i) gát**, a **Karajános gátja** vagy a **Karajános(i) töltés**. Ezek az elnevezések ma már legfeljebb ha olvasmányélményekből ismertek. A „Karajános” az élő földrajzi nevek közül régóta, talán már az 1930-as évekre eltűnt, elfelejtődött.)

A Karajánosi vagy Pingyó csárda

A korábbiakban már írtunk a Mirhó-gát elkészülte után szántóföldként hasznosított kisújszállási Kurvahátról (Karahátról), illetve a Túri út forgalmának a Karajánosi útra tereléséről. A Karajánosi út forgalmának a megnövekedését jelzi, hogy az 1790-es években az ármentes bócsai legelő szélén, a mai Kisújszállási út mellett, a Túri út leágazásánál felépült Karcag második „külső

¹⁰⁰ JNSZML IV. 161. Karcagi járási kapitány iratai. (R.sz.2) A Nagykun Karcagi Járási cs. kir. Kapitány hivatalos eljárásainak fogalmazati jegyzőkönyve 1850-1854. 77. fsz. 829-831 old. Kelt 1850. június 3.

¹⁰¹ A Karajános(i) út és gát karbantartásától az 1860-as évekből és későbből is vannak adatok. Az egészen az 1890-es évek végéig gondot okozó, akkor már inkább a csapadékvíz összegyűjtő erek továbbélését mutatja, hogy még 1860-ban és 1885-ben is híd segítette, gyorsította errefelé a közlekedést. Ld. Kg. v.lt. Tjvk 1860. szeptember 18. 326. sz. és uott. Tanácstilési jkv. 1885. december 24. 684.sz.

határbeli" csárdája. A városi jövedelmek között 1798-ban már említik a „**Karajánosnál épített csapszék**”-et, s ez a hivatalos neve még vagy fél évszázadig, amíg - először 1852-ben - megjelent a **Pingyó csárda** elnevezés és az 1890-es évek végén már hivatalosan is így emlegették. Létesítését az 1790-es évek végére tehetjük. A szekerező és állathajtó forgalmat kiszolgáló csárdaépület mellett még egyéb felépítményeket (istállót, szekérszint, állást etc.) emlegetnek a feljegyzések és jelentős területű legelőt is biztosított hozzá a város (lásd: Tibuc csárda). A tanácsjegyzőkönyv szerint 1820-ban az elaggott régi csárda helyébe újat építettek. Időszakosan, sokszor évenként változó bérlőinek a szerződésébe (szokás szerint) az épület renoválását, karbantartását is belefoglalták, aminek aztán ki milyen szorgalommal vagy lelkiismeretességgel tett eleget, főleg amikor 1852-ben a közös használatúnak minősített földjét is elvették és 15 ft készpénzzel pótolták. Később a földet visszaadták ugyan, de a csárdát 1886-ban már az összeomlástól féltették, lebontása is szóba került. Mivel az új épület költségeit sokallták, inkább a kijavítás mellett döntöttek. Ez pár évre még megnyújtotta az öreg falak végromlását, de 1896-ra „közveszélyes”, azaz életveszélyes, használhatatlan állapotúvá vált. Nem is lehetett más a sorsa, hiszen mivel a földjét bérbe adták, kocsmáros sem igen költözött bele. További sorsáról egyelőre nincsenek adataink.¹⁰² Ma már nyoma sincs, és a helyét sem jelöli semmi.

A rét haszonvételei

Az eddig elmondottakból láthatjuk, hogy határunk vizsgálat alá vett déli és keleti része, a határterület mintegy **1/3**-a, a maga korában „**nagy Rét**”-nek titulált terület a Hortobágy folyó és az abból kiszakadó erek, valamint az északi és nyugati irányból érkező vízfolyások árterülete volt. A Püspökladány-Füzesgyarmat-Bucsa-kisújszállási határokon jórészt az év egészében víz alatt álló terület, ettől feljebb az időlegesen elöntött sávot találjuk, amelyen túl, a határ városhoz közelebb eső peremén ármentes részeket találunk. Olyan pusztákat és szántókat, mint például Magyarka és Hegyesbor puszták egy része, de jelentős száraz területet képeztek még az átlagos áradások idején is szárazon maradó szigetek. Mégis, ha jól megnézzük a korabeli térképeket, óriási egybefüggő vizet és mocsarat vagyis a szántóföldi művelés számára elveszett

¹⁰² JNSZML Kg. v.l.t. Tjkv. 198. nov.1.540.sz. uott. Tjkv. 1820. május 8.218. sz., augusztus 7.427. sz., 1852. augusztus 10. 187., Tanácsülési és Képviselő-testületi jkv. 1886. augusztus 25. 163. sz., Tanácsülési jkv. 1896. febr. 1. 88. sz. A Kisújszállási útnak a csárda melletti szakaszán 1841-ben, 1845-ben is említenek egy fából való hidat és egy 20 öles töltést. 1885-ben pedig Jónás Imre a csárda és a vasút közötti útra (vsz. a Karcagpusztához vivő szakaszra) épített egy hidat. In. Tjkv. 1841. március 27., Tanácsülések jkve 1885. dec. 24. 684. sz.

tértséget mutat az egész.¹⁰³ Feltételezzük, hogy más földrajzi környezethez szokott hivatalnokok nem is nagyon értették a kisújszállási előljárók már idézett választát a Berettyó ártér hasznairól.

A karcagi határ adta gazdasági lehetőségekről szerencsére a hivatalok többször is tájékozódtak az idők során, 1802-ben a kaszálók és a rét hasznai felől érdeklődtek. A szénakaszálásról azt a választ adták az itteniek, hogy közepes termés esetén „*a' nem víz öntötte földön szokott teremni 3. ember kaszálló helyen két, 4. marhás szekér széna, mellvből egy szekérrel meg ér közép áron 5 Rftot.*” Ezek tehát a kaszálónak kiosztható füves területek. Annál érdekesebb a válasz második pontja, amiben a mondott ártér haszonvételi lehetőségeit foglalták össze: „*Azon rétes helynek használhatása, melly a' Kardszagi Határral határos, mivel sokszor árvízzel megtelik az áradástól, annak (ti. az áradás) nagyságától, tartósságától 's a' víz jövetelének idejétől függ, mellyet hasznára nézve meg határozni nem lehet, igaz, hogy marhával jární nem mindenkor lehet, de olyankor nádat ad.*”¹⁰⁴ A rét igazi hasznának tehát az állattenyésztés (legeltetés és takarmánybiztosítás) elvárásait tekintették, a másik hasznát, a nádvágást csak megemlítik. A válasz szerint a rétes helyeket is értéknek tekintették, igaz, az innen várható jövedelem, haszonvétel mennyiségét és minőségét az árvizek jelentősen befolyásolták, illetve bizonytalanná tették, s ezért sem volt az pénzben kifejezhető. Pedig a rét „terményei”! akár ha szükségmegoldásként is) a megváltott földbirtok arányában osztott kaszáló és a nádosztály, a legelő és a réti szántónyilasok, vetemények is beletartoztak a karcagi redemptus parasztgazdaság felépítményébe, az egyéb haszonvételekből (halászat, csikászat, vadászat) befolyó összeg pedig a települési kasszát gyarapította. Jó példa ennek igazolására id. Kátai Gábor naplója.¹⁰⁵ Az idősebb Kátai az 1805-1866 közötti hat évtized említésre méltó városi, családi eseményeit vetette papírra, pár szavas értékelést adva egyúttal a gazdálkodás eredményességéről. Diáriuma érdekes adatokat tartalmaz a réttel kapcsolatban, hiszen az innen származó termékek miatt annak a sorsa sem volt mellékes.

1820-ban „*Pál napkor úgy lehúzza volt a jég a réten a nádat, hogy csak egy szál se maradt.*”

1830-ban az árvíz „*egy nap egy éjjel a város alá jött, az egész vízből nem maradt egyéb ki az Apavára domb környéke, oda szorult a gulya. A városról lábókon Portzió szénát hortak neki úgy tartották míg meg szűnt a víz.*”

¹⁰³ A karcagiak 1829-ben azt válaszolták egy adatgyűjtő kérdőívre, hogy „*Mikor Árvíz ideje van. az egész Határnak Jete része öntetik el általa: ha pedig az esmeretes Mirhó Gátya által - melly ezenn Kerület nagy> részének sokba került Fáradsága 's költsége által állítatott 's tartatik fel még most is - a' Tisza ki öntése meg nem tartóztatódna. csak 'A része válna az egész Határnak szárazonn.(!ü) Mikor pedig az Árvíz által el nem borítatik a' Határ az esső. Hó víz, Föld árja (a jakadó víz - E.Gy.) által 1/3 része fekszik a' Határbeli Szántó, Legelő 's Kaszálló földeknek a víz alatt.*” In. Tjkv. 1829. február 6. 82. sz.

¹⁰⁴ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1802. Május 8. 310. sz.

¹⁰⁵ S. PÜSKI A. 1982. 539-550. p.

1836-ban a biztató március után hideg idő köszöntött be, később pedig igen nagy szárazság jart ... nem termett sem ilet, sem széna sem bor egy szikra se a égisz nagy ríten nem termett egy szekér tűzre való a szárazság mi!^hanem kolúü nemléte miatt o, marha teljesseggel nem maratt a határon, (a) lovat marhát tekhetm M " ^ « - í * - - "0ít

1837 tavaszán eleinte jól mutatott az idő. „... a ríten temérdek sok vetís és olyan kaszallo (lett) a melyet élő ember még nem látott, " de május végén nagy árvíz Tseprette " ^ " ^ ^ Beretz^{en}éke " TM vetés volt, mind

1845-ben gyenge tél volt, „gyalog szánon horták haza a rítet, mert a víz mindie aratt. A tavasz „agy árvízzel köszöntött be és a nyár is esős volt « jószál nehezen ilodött a nagy vízen". Sok búzát megölt a víz és a mezőn az árvíz után sok sarjút lehetett kaszálni, „ de a ríten nem lett osztás "

" l ú , f , f v d " állt be « tél. „ a rítről tsak gyalog szánon lehetett egy keves tűzre való hozni, mert mindig áratt a víz.. "

1852-ben „szegény, hó nélkül való tél volt, a nád a réten veszett, nem lehetett hordani semmit se..."

1853-ban „Beállott a tél igen sok essővel és nagy sárral tartott mindfogytáig ho nelkul a tűzre való igen szűk volt, mert (a) ríten vágni nem lehetett a fit megszabadult tavasszal, hajórúl vágták a nádat, akkor télen, tavaszon mindig esett az eso szüntelen.

1855-ben „Április Bdikjött el az árvíz, mely igen sok kárt tett, a Benke szigeten Jelvette a sok kup nadakat és vissza vitte a rítre a honnan horták "

1857-ben „... a tél meglehető volt, nádat lehetett hordani eledet "

1858-ban kegyetlenül hideg, száraz tél volt. „ A nádat a rítrül szekéren hortuk egész telen tavaszig.

1864-ben Julii 20dikán ment tökéletességre a ríti örökös osztály, akkor húztak nyilat ra (a) tizenket tized közt, két hóidföldre esett nyóltz öl. "

A feljegyzésekből látható, hogy a rétségben termő nád, a kaszáló, a legelőföld és a jarulekföldek mind jelentős szerepet játszottak a parasztgazdaság életében „Gyalog szánon horták haza a rítet" - írja Kátai Gábor, egy szóban foglalva össze a retrol származó javakat. De nézzük át a rét hasznait és használatát mert erre a sajátos kezelést és odafigyelést kívánó a területre, szigorú szabályok és eloirások vonatkoztak, mint a „Tilalmas" szántóföldjeire. Az utóbbiakkal S_f, e[^] !ⁿ a_u^r, ft leg döl és kaszá,ói < disznóbányának megfelelő mocsarai az allattartas helyszínei voltak, s még csak véletlenül sem hanyagolhatók el a nadasok adta építő- és tüzelőanyagok vagy a járulékföldek terményei.

Halászat és csikászat

A Karcaggal és környékével kapcsolatos iratanyagban már a 14 szazadban feltűnnek az itteniek halászatával kapcsolatos utalások. 1349-ben az

Üllő halastó halászatától tiltja el a kunokat egy okmány, 1506-ban viszont a Ladánnyal szomszédos vitás terület elosztásával kaptak engedélyt Karcagújszállás és Asszonyszállás lakói, hogy a Hortobágy megjelölt szakaszában halászhatnak. 1669-ben a polgári hajdúk által lehalászott „halas vizek” (a már említett Üllő) ügyében tettek panaszt és később, a 18. század első felének nagy határrendező vizsgálatai során is rendszeresen vallják a tanúk, hogy az arra alkalmas vizeket halászással, csikászással és békázással is élték.¹⁰⁶

A rét vizeiben nagy bőséggel szaporodó halakra több régi földrajzi név is utal. Ilyen volt az 1412-ben Hegyesbor határnevei között említett **Keszegestó**, a Karcag-Bucsa határán lévő **Csuka-halom** vagy **Csuka-halom sziget**, és a Bucsa, Kisújszállás és Karcag hármashatárán, ma is ismert **Halas**, amelyen belül még az 1890 körül készült térképen is megkülönböztették a **Kis- és Nagy Halast**. Ettől feljebb, de a Karajános-gáton alól, a **Hosszúhát** és Magyarka között volt a **Penevész-sziget**, kicsivel a Halason túl, már idegen földön mutatja a térkép, mondja az írás a kisújszállásiak Hortobágyra rakott vészét.

A határszéli vizek halászatát a 18. századi határigazítások is megőrizték. Jó halászóvíz lehetett Karcag és Ladány határán a **Kuntiszta**. Erről az 1647 körül született karcagi Seres Benedek 1725-ben azt vallotta, hogy gyermek korában a szépattyával „*eleget halászott a Kun tisztáson és még csikverme is volt az említett szépattyának a kun tiszta mellett egy porongon. Ott tartotta a' csikot veremben és a' halat haltartóban...*” Ugyanígy emlékezett a 75 éves Fekete Péter nádudvari lakos is 1735-ben. Az ő nagyapja szintén „vészét tartott” a Kuntisztán „*és szánnal hordták a Czompót Ladányra...*”¹⁰⁷ A Kis- és Nagy Halas vizén Karcag, Gyarmat és Kisújszállás osztozott valamikor. Igazi hovatarozását azonban mégiscsak az arrafelé érdekelt halászok tudták a legjobban. Ezért kérte Fiizesgyannat tanácsa Márki Mihály, Perge Sámuel, Gántos János, Szerepi András és Labontz János karcagi férfiak hivatalos személyek előtti megszólaltatását. A megkérdezett halászok és pákászok eskü alatt vallották: „*az első szűk Esztendőben*” (1790-ben - E.Gy.) csikásztak és halásztak a Kis- és Nagy Halas nevű tisztán, s ekkor a „*dézmát*” a gyarmati bírónak, mint a „*Halászó vizek árendátorának*” fizették.¹⁰⁸ A kisújszállásiak pedig a Karcaggal megosztva bírt **Rakoncás-szigetnél** a Hortobágyot „*vészekkel által rakván, mint Marjalakához tartozandó halászó vizeket, minden tilalom nélkül halászták..., hanem hogy egyik Lakos a másiknak vészt irígysegből el-vágta meg történt.*”¹⁰⁹ A vízfolyásokat leginkább vészekkel rekesztették el, de az 1750-es évekből van adat gyalom használatáról, 1810-ben

¹⁰⁶ ELEK Gy. 2004. 32-34. p.

¹⁰⁷ JNSZML JKK lt. Polgári perek 1. füzet. No. 9. A Karcag-Püspökladány közötti határper iratai 1724-28 és 1735-ből.

¹⁰⁸ JNSZML Kg. v.lt. Tjvk. 1807. március 7. 111. sz.

¹⁰⁹ JNSZML Kisújsz. v.lt. R.sz. 274. Kiss Gáspár (circ.40 éves) püspökladányi lakos tanúvallomása 1762. július 28.

pedig ismét karcagi halászok igazolják, hogy ők „a' Kardszagi Réten és nem a Gyarmatin halásztak, sőt a' Hálójuk is meg akadt egy nagy cölöpbe, melly az előtt sok Esztendőkkel Határ gyanánt veretett le.”¹¹⁰ A kerítőháló, a gyalom és a vész a szervezeten működő halászcsapatok eszközei voltak. Kisújszállási példából tudjuk azonban, hogy a szegényebb lakosok a sekélyebb tavakban és vízfolyásokban tapogatóval is halásztak. A halászat bérlői 1822-ben kérelmezték is, miszerint a lakosok az árendás vízben tapogatósfogástól, a Halas és a „Méjj ér” kivételével, mindenhonnan tiltassanak el. A tanács jogosnak találta a kérést, de megjegyezte, a nép azóta élhet bővebben hallal, mióta „a' Halászat tapogatóval vitetik véghez a szegénység által.” Ezt fontosnak tartván, a bérlet lejártától (november 1-től) a vizeket a halászatnak felszabadították.¹¹¹ Tíz év múlva a „Köz Lakosok” ismét eltiltatták a Berettyónak mindenféle halászatától, másutt viszont bátran halászhattak, de csak saját szükségletre és csak tapogatóval. A halászoknak ugyanakkor megtiltották nádból készült vész állítását a Berettyón, állíthatnak viszont - írják - drótból készült vészt.¹¹² A vészek állítására és anyagára vonatkozó utasítást az árvízvédelmi előírások hozták magukkal. Az 1840-es évek elején Karcagon ugyanezért kötötték ki a szerződésben a *derekak kitisztítását* is a halászat bérbeadásakor.¹¹³ A víz lefolyását meggyorsítani kívánó tiltások és rendeletek ellenére nem sok minden változott. Bőven voltak hagyományos felépítésű vészek a karcagi határban. Györfly István az akkor még élő emlékezet alapján a **Pene-szigetnél**, a **Kuntisztán**, az **Apavára tájékán** és a **Hortobágy folyó torkolatában** lévőket nevezi meg, s (véleményünk szerint kis túlzással) hozzáfűzi „*kisebb vészek a határban egyebütt nagy számmal voltak.*”¹¹⁴

A halfogas másik, a halászatától egyértelműen elkülönített ága a *csikásza* volt. Ezt főként télen űzték az erre szakosodott rétyjárók, de a feljegyzések szerint redemptus gazdák is szívesen foglalkoztak ezzel.¹¹⁵ A csík a vészben is megkerült, de leginkább speciális szerszámmal, *csikkással* fogták és a vizes terület szélén készített csíkvermekben tárolták, onnan vitték a piacra. Jövedelmező foglalkozás volt, mert (a ma már szigorúan védett) réticsík

¹¹⁰ JNSZML Kisújsz. v.lt. R.sz. 274.

Egy 1760-ban felvett tanúvallomásban azt olvassuk, hogy a tanú 1739-47 között „az Eesegi Földes Uraknak Gyalmossa” volt és társaival egészen a Hortobágy torkolatáig halásztak.

¹¹¹ JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1822. november 1. 465. sz.

¹¹² JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1832. május 6. 326. sz. A feneketlen vesszőkosárral (tapogatóval) való halfogas még az 1970-es években is közismert volt.

¹¹³ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1842. október. 8. 660. sz.

¹¹⁴ GYÖRFFY István: Nagykunsági krónika. Karcag. 1984. 41. p.

¹¹⁵ JNSZML Kisújsz. v.lt. Tjkv. 1791. január 11. 34. sz. „... mivel a' Csikászat haszna télen által szokott folyni és azon hasznót már egészen el is vették, de azomban a' Halászatban, melynek nyáron is hasznát lehetne venni, (ami miatt) valamely hátra maradást szenvedtek...” panaszoik a halászat és csikászat bérlői.

akkoriban tömegével élt a határbeli vizekben. A délnyugati határon átfolyó **Csíkér** valaha bő csíktermő hely hírében állt, de az írások szerint jó csíkászó helyek voltak még Apavárán túl, Ladány felé a **Déló-sziget** tájékán.¹¹⁶ Karcagon egy időben talán kisebb kedv mutatkozott e két vízi mesterség gyakorlásához vagy pedig a határ bőven „elbírta” idegen halászok jelenlétét is, mert a redempciót megelőzően (de esetenként később is) kisújszállási és madarasi halászoknak adta bérbe a tanács a rétbeli vizeket.¹¹⁷ A redempciós összeg a határ egészére vonatkozott, a halászatra, csíkászatra alkalmas vízfelületek közös használatú tulajdonba mentek. A halászatot és a csíkászatot - láthattuk - már ennek előtte is bérbe adták (vagyis felügyelték) és nem lett szabad gyakorlásuk 1745 után sem. A vizek hasznát általában harmadába adták a bérlőknek, de a harmad készpénzbeni lerovását már 1743-ban kikötötték, később pedig már csak készpénzről beszélnek a licitálás után megkötött szerződések. (A redemptus illetve az irredemptus bérlők között nem mutatnak különbséget a karcagi szerződések. Egy egészen korai, 1766-ban kelt feljegyzésben találunk egy megjegyzést, ami „a' Csík Harmadnak és a' Redemptusok által (fizetett) negyed(ne)k” a hibás kiadásáról intézkedik.)¹¹⁸ A halászóvizeket és a csíkászóhelyeket a 19. században aszerint különítették el, hogy az a Zádoron felül vagy a Zádortól a Karajánosig terjedő „nagy Réten” munkálkodó bérlőké volt-e. A bérlők a bérelt határrész nagyságának megfelelően megállapított (illetve kialakított) összeget fizettek, s később feltehetően maguk egyeztek meg a területen élő más halászokkal, a vészek tulajdonosaival és ezek ellenőrzését is maguk végezték. Kisebb halászóvíz bérletére egyetlen példánk van, 1852 őszén Vajó Mihály bérelte „a Hattyúsi halászatot” 10 forintért.¹¹⁹ A bérlet meghatározott ideig, a halászatra legalkalmasabb hónapokban tartott. A jegyzőkönyvekben fennmaradt megállapodások vízhasználati megkötéseket nem nagyon tartalmaznak. Az 1840-es évek elején feltűnő medertisztítási kötelezettséget már említettük, 1840-ben pedig azt is kikötötte a tanács, hogy László király naptól (június 27.) Sz. István király napig (augusztus 20.) „a' Halászatot meg szüntetni”, vagyis „a' rétenn a' Vészeket is felszedetni tartozzanak.”¹²⁰ Azt, hogy a hal gyakrabban fordult elő a karcagi konyhákban, mint ma, igazolja az 1844. évi halászati és csíkászati bérlet szerződése, amely szerint a halászok kétnaponta, de „különösen

¹¹⁶ JNSZML Kg. v.lt. Inquisitiók Protocolluma 1762-1775. 1767. január 12. Vizsgálatot folytatnak a Déló-szigetben kaszáláskor meggyújtott csíkkasok ügyében, mert azok felgyújtásával jelentékeny kárt okoztak az arra járó legények.

¹¹⁷ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1743. január 24.

¹¹⁸ JNSZML Kg. vl.lt. Tjkv. 1766. decemberi.

¹¹⁹ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1839. szeptember 28. 615. sz. Ekkor Zádoron felül lévő vizeket 90, a nagy rétet 180 V(áltó) Cz(édula) forintért adták bérbe. Az arányok később sem változtak. Lásd még Tjkv. 1852. október 1. 235. sz.

¹²⁰ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1840. szeptember 12. 528. sz.

hetenként, hétfő és péntek napokon a' Város Lakosai szükségére" köteleztettek a piacon halat és csíkot árulni. A szerződésben megállapított összegtől csak akkor tértek el, vagy álltak el, ha nem várt esemény, aszály, esetleg a megszokottnál erőteljesebb áradás következett be.¹²¹

A csikászat jövedelmét eleinte külön kezelték és komolyan ellenőrizték. 1766-ban három „csikgazdát” jelöltek ki, akiknek a feladata az idegenek és az irredemptusok által adott csík harmad és a helybeli redemptusok által adandó negyedrészt pontos beszédetése volt.¹²² Meg is érte odafigyelni, mert 1788-ban 126 forint folyt be ezen a címen a város kasszájába.¹²³ A 19. században már a halászzal együtt adták bérbe, a kettőt együtt általában 270-300 forintért.

A csikászat bérletét többen, egy csapatba állva fizették, s ilyen, a halászbokorhoz hasonló csoport esetenként több is volt. Ennek nyomát őrzi a tanácsjegyzőkönyv 1820. december 16-i bejegyzése, mikor „Rimaszombati János és 14. társai panaszzolják, hogy a' hol ők tavaly csikásztak, oda most Székely Gábor és társai mentek, kérik hát azokat onnan el tiltatni.” A tanács gyorsan helyrerakta a közös területen adódott problémát kijelentvén: „Semmi elsősege nints az Instánsoknak másokfelett, a' hol lehet ott csikásszanak.” Ezen túlmenően legfeljebb az árenda pontos befizetése és a rét szélén, a legelő peremén készített csíkvermek miatt bajoskodtak velük. A csíkvermek ugyanis gyakorta lefedetlenül ásítóztak, veszélyeztetve az arrafelé legelő jószágot.¹

A halászok, mint a vízi utakat ismerő emberek egyéb feladatokat is vállaltak. A jegyzőkönyvek elszórt adataiból az általuk folytatott vízifuvározás megléte is kihámozható. Ez éppen a vizsgált határrészt érintette, hiszen Füzesgyarmat és Bucsá felé az 1870-es évekig igazi út nem is volt. Györffy István hagyta emlékezetben, hogy szürszabó édesapja a füzesgyarmati vásárra hajón járt. Ugyanezt a hajóutat őrizte meg a városgazda egy 1849. évben kelt feljegyzése. A város ugyanis a bucsai majorból 20 köböl zabot vásárolt, amit öt halással fuvaroztattak a karcagi határba, a várostól két kilométernyire lévő **Túri kútig**.

¹²¹ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1844. 646. sz. 1822-ben pl. Kisújszálláson (Tjkv.1822. május 1. 179. sz.) azért kérték a fizetség mérséklését a bérlők, mert „a' Hal a' Vízben igen nagyon megkevesbedett” Karcagon is. (Tjkv.1822. november 4. és 11.) azért lépnek vissza a bérlők „mert az Ozes fenékben semmi víz sints.” 1845-ben viszont azon panaszkodnak (Tjkv. 1845. szeptember 20.511.) az idei „szünet nélkül való víz áradások miatt” a halászati jövedelem igen gyenge.

¹²² Lásd: 118. sz. jegyzet

¹²³ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1789. március 2. 18. sz.

¹²⁴ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1766. január 6., Tjkv. 1790. február 1. 32. sz. 1790-ben hét darab marha veszett oda Bodnár István, Bodnár Péter, Kónya István, Veres András, Göntzi György befedetlenül hagyott csíkvermeiben. A csikászok a tanács határozata alapján közösen voltak kötelesek a kárt kifizetni, annak ellenére is hogy szerintük a gulyás vigyázatlanságából történt. „...mivel bizonyos, hogy a Legelő Mezőn vagyon a' Csík vermek, és három négy ember használért a Legelő Mezőt tilalmasban tartani nem lehet”, a vészek befedése pedig már korábban parancsoltatott.

(Városgazda úr a fuvarért öt forintot fizetett.)¹²³ Györffy István emlékezete szerint az 1880/90-es évek fordulóján még a **Rétoldal** városrész több portáján ott nyújtózott a hajó. Valóban nem volt baj, ha valaki tartott odahaza ilyen, mert esetenként a mezőgazdasági munkáknál is hasznát lehetett venni. Paraszti feljegyzésekből tudjuk, hogy 1838-ban a réti vetéseket árvíz öntötte el, úgyhogy a már kalászt lökött árpát sokan hajóról szedték. 1853-ban meg (lásd Kátai Gábor idézett naplóját) a nádat igyekeztek hajóról levágni.

Vadászat és pákáskodás

A Györffy István és Szűcs Sándor megörökítette pákások, rétes emberek, esetleg a parasztemberek némelyike által gyakorolt lépes, csapdás, hurkos etc. vadásatról úgyszólván semmit sem árulnak el nekünk a jegyzőkönyvek, a puskás vadászatnak azonban már jobban megmutatkozó emlékei maradtak. Vásárlási jegyzékek, boltleltárak igazolják, hogy a helybeli görög boltokban puskaport és sörétet („srét”) is be lehetett szerezni, lőfegyver pedig több gazda kezén is volt. A vadászfegyver, de általában a lőfegyver tartásának a vadászat mellett vagyónvédelmi vagy önvédelmi okai is lehettek, hiszen a rétség nádasaiban nyaranta háborítatlanul szaporodott a farkas. A legelő jószágban tett kártételeiről több bejegyzés is tanúskodik, pusztítására kerületi utasítás volt, ahogyan a varjú és a veréb irtására is, s mindez a nagyobb siker érdekében jutalommal is járt. Amikor meg a farkas nagyon elszaporodott a kerület népét, mondhatni pontos haditerv szerint vezényelték farkaskergetésre.¹²⁴ Persze télen a tanyák környékét, vagy nyáron a szőlőskerteket látogató apróvadakra is szívesen vadásztak, s vélhetően (többek között) ezek elriasztására hordott puskát némelyik kertész is.¹²⁵ Az óriási rét a maga vadjaival és madárvilágával szinte végtelen lehetőséget biztosított a vadászatban örömet lelő embereknek. Rimaszombati János gazda 1822-ben vallotta egy határperben, hogy szenvedélyes vadász lévén az 1790-es években a karcagi határ vadászati jogát is bérelte és akkoriban sokat „*ögyelgett*” a rétből. Így voltak ezzel mások is. 1790-ben Kádár Imre egy társával „*a' réten kobozván*”, véletlenségből Csányi Mihály disznáját terítették le. Mások meg a városhoz közeli rétszélen ástak lesgödröket, nem gondolva a baromfiudvar apróságaira. 1823-ban négy karcagi gazdasszony 53 libát kér megtérítetni hat „*puskás emberen*”, mert a

¹²³ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1849. április 16. 64. sz.

¹²⁴ SZENTESI TÓTH Kálmán: Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjáról. Karcag, 1940. 54. p.

¹²⁵ JNSZML Kg. v. lt. Tjkv. május 13. 232. sz. „Kis Kovács András és Pap József egy pár Farkast fogván, és annak bőrét itten be mutatván a' T. Kerületektől annak jutalmát megnyerhessék” bizonyáglevelet kéme. 1825-ben (Tjkv. 195. sz.) ismét Pap József mutat be egy farkasbőrt és „annak ellövéséért” kéri a kerulettől rendelt jutalmát.

^{126*} JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1844. december 16. 849. sz. A tanács elé kerül az a férfi, aki a kertben nyúlra vadászva sebesített meg valakit.

mondott baromfiak „*a' bé nem húzott les-gödrökbe vesztek.*” A tanács is elvetette a vadászok tiltakozását kimondván „*tapasztalt dolog, hogy az Hlyen les gödröket nyitva tartják a' puskás emberek.*”¹²⁹ A vadászat pénzbeli jövedelmét bizonyára a tehetősebbek ruháihoz felhasználható, ennél fogva jó pénzért eladható állatbőrök jelenthették. Talán ezért is találjuk a halászat és a vadászat bérlői között néhány évben a helyi görög kereskedőt. (A hagyatéki leltárak szerint a görög boltokban télen is tartottak halat, feltehetően szárított vagy sózott formában. A tartósításnak ehhez a módjához bizonyára a halászok értettek, de a rét fénykorának leáldozta és megsemmisülése után ez a tudomány is eltűnt.)¹³⁰ A „Nagykunsági krónika”-ból vagy Szücs Sándornak a vízivilágról írott könyveiből jól tudjuk, hogy a mocsárvilág igazi ismerői és ezermesterei a rétes emberek vagy pákászok voltak.¹³¹ Ők abból éltek, ami a halászok, vadászok köreit nem zavarta és igazából olyan kicsiségnek számított, hogy még árendát se kellett fizetni érte, ám mégis pénzt ért. A jegyzőkönyvek gyér adatai a békászásról (ti. teknősbéka fogásról és eladásról), a madarászásról hagytak ránk emlékeket.¹³²

A rétnek a halon, a csíkon, a rákon és a teknősbékán kívül még egy igen keresett árucikke volt, ez pedig a pióca, korabeli nevén a nadály. Annak idején az orvostudomány rendszeresen használta, s hasonló céllal a paraszti háztartásokban is megvolt a helye. (Az 1920/30-as évek gyógyszerügyi felszerelését őrző karcagi Patikatörténeti kiállító teremben is látható egy

¹²⁹ JNSZML Kisújsz. v.lt. R.sz. 726. A Kisújszállás- kenderesi határper iratai. Rimaszombati János vallomása és Kg. v.lt. Tjvk. 1790. október 25. 495. sz. és 1823. május 31. 351. sz.

¹³⁰ JNSZML Kg. v.lt. Tjvk. 1820. június 3. 277. sz. Rátz Mihály görög kereskedő bérelte a halászat és a vadászat árendáját, amelyből ez évben a tanács a kerületi döntés értelmében 100 forintot elengedett, valamint JKK It. Polgári Pörök 22. füzet. 28. cs. 1820. Kenderesi Tódor és Fia Pál Jóságainak Inventáriuma.

¹³¹ SZÜCS Sándor: A régi sárrét világa valamint uő. Régi magyar vízivilág. Bp. 1977.- Györffy István és Szücs Sándor magával ragadó írásai nyomán hajlamosak lehetnénk e mesterség jelentőségét és a pákászok létszámát eltúlozni. Igazából óriási természetismeretük, ügyességük és szabadságuk ellenére is a közösség legszegényebb, amolyan félig kiteszített tagjai lettek réttjáróvá.

¹³² JNSZML Kg. v.lt. Tjvk. 1790. július 3. 343. sz. illéssy János kapitány két teknősbékával kereskedő kisújszállási asszony panaszára vizsgálatot rendelt el. Mint kiderült az asszonyok a karcagi Bihari Páltól kétszáz darab teknősbékát vettek, de a portéka között „Kisdéd Békák” is akadtak, s ezért a pesti piacon csak jelentős veszteséggel tudtak túladni rajtuk. (Pesten a rendes méretű teknősök párjáért 10 garast adtak.) A réti madarászás fő célpontjai a szép tollak vagy háziasítható madarak tojásai, kicsinyei voltak. A karcagi Laboncz Jánost 1790 tavaszán azért húzatta deresre a tanács, mert a figyelmeztetésre, hogy itthon adja el a kócsagtollat, fenyegetőzéssel válaszolt. (Tjvk. 1790. április 9. 156. sz.) Volt aki egyszerűbb módját választotta a süvege felékítésének. Dobrai János 1835 tavaszán egy éjjel Kálmán Sámuelné udvarára lopózott be és ott a „kiss ólba” zárt szelíd darvokról igyekezett a szebb tollakat letépkedni. (Tjvk. 1835. április 21. 271. sz.) Amúgy meg az ilyen vadmadár fiak befogására a nagykun kapitány is bátorított (Kisújsz. v.lt. Prot. Curr.) 1779. június 29-én kelt levelében „túzók fiak” és „szép vadlibák” küldésére ösztönzi az előljárókat, máskor meg a kerületi gyűlések vacsoráira két-három pár nyulat is elvárt.

piócatároló edény, az üveg meg porcelán tégelyek között.) Jó értékesíthetőségét mutatja a határbeli piócaszedést bérlő (vagy inkább arra engedélyt vásárló) kereskedők megjelenése az 1820-as években. Velük éppen úgy szerződést kötöttek, mint a halászat vagy a csikászat bérlőivel. 1827-ben a Moson vármegyében lévő Valla (ma Wallern im Burgenland) községben lakos Kappi Györgynek adták árendába a piócázást „*a' Karczagi határban a' Bengecsegtől fogva a' Lente Szigetig a' Hortobágyban, tovább az Unn eribe és az Ürmös érbe július 6-tól (a szerződés megkötésétől) Sz. Márton napig (december 11.) 59 váltóforintért*”, azzal a feltétellel, hogy „*ezenn Piócza fogással sem a' lakosoknak egyenként, sem a' Városnak közönségesen akár a legelőkbe, akár a' kaszálókbba legkissebb kárt sem téznek 's a' kijelelt helyeken túl pedig büntetés alatt menni nem fognak.*”¹³³ A piócaszedést ezután évtizedekig majd' minden évben környékbeli zsidó kereskedők bérelték.¹³⁴

Nádosztály, nádlás

Györffy István és Szűcs Sándor is megállapította, hogy a rét leghasznosabb növénye a nád volt. Felhasználásáról a régészeti leletek és a 16. századi források egyaránt vallanak. Jellemző problémáról emlékezik meg például a nagykunok egy 1552 tavaszán kelt levele. A szolnoki vár tisztartója ugyanis személyenként ötszáz kéve nád szállítására utasította őket. A kunságiak azért szabadkoznak, mert legtöbbüknek jószágaik sincsenek és jég nem lévén a nádasok is hozzáférhetetlenek.¹⁰ A nádvágás ugyanis téli foglalatosság, a november 1-gyel kezdődő gazdasági év első igazi nagy munkája volt.

Palugyay Imre 1850-52-ben összeállított statisztikája szerint a karcagi határ mocsarai 20.000 katasztrális (1.600 négyszögöles) holdat foglaltak el. Ebben bizonyára az a 6006 kat. holdnyi nádas is beleértendő, amit a kötetben közölt táblázat feltüntet.¹³⁶ Ez a 63.887 kat. holdas határ összterületének valamivel kevesebb, mint 10%-a. Tehát igen jelentős nagyságú térség és jelentős érték.

Egy kevés természetismeret is elegendő ahhoz, hogy megállapíthassuk, a nád az állandóan 30-50 cm-es víz borította helyeket kedveli a legjobban, az ilyen helyeken virul a legszebben, alkot összefüggő nagy telepeket és nő a legnagyobbra. Az ennél mélyebb vízben már nem terem meg. Az imént közölt 6006 kat. holdnyi nádas tehát állandóan sekély vízzel borított területet is jelentett

¹³³ JNSZML Kg. v.lt. Tjvk. 1827. július 16. 373. sz.

¹³⁴ JNSZML Kg. v.lt. Tjvk. 1829. június 3. 452., 1832. 115. sz., 1833. július 31., 1844. január. 58. sz. és október 10. 661. sz. 1856. április 7. 74. sz.

¹³⁵ SELMECZI László: Régészeti-néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról. Debrecen. 1992. 14. p.; GYÁRFÁS I. 4. köt. 44-45. p.

¹³⁶ PALUGYAY Imre: Jász-K.ún Kerületek és Külső-Szolnok vármegye leírása. Pest, 1854. 196.p.

egyben de ebben volt mindenféle: tó, mocsár, ér, lapos stb. Egy kimutatásból azt is tudjuk, hogy a vizsgált határrész mely pontjain kell ezeket keresnünk 1789-ben a legtöbb nádat adó „Nádas fenekéről” kértek tájékoztatást a hatóságok. Az erre adott válaszban a nagyobb nádasokat és az ott levágott nád mennyiségét is feltüntették:

Kara János	1.000	kéve
Vajas	600	
Hattyús	3.000	
Magyarka	500	
Halas	3.000	
Karga Lapos	3.000	
Földégés Botonással	23.600	
Kunlapos ^	15.000	
Apa vár Érbuga	22.000	
Berecz fenék	1.000	
Disznó rét	3.000	
Összesen :	75.700	kéve

- ebből 56.100 kéve esik az általunk vizsgált határrészre. Ennyit vágtak le 1789 telén. - Szűcs Sándor azt is leírja, hogy a rét fénykorában többféle nádat is megkülönböztettek: *„Az erek medrében nőtt folyami nádnak volt a legtöbb becsülete. Nem volt alábbvaló a rétből termelt verestövü nád se Jó árat fizettek érte, mert mindenre alkalmas volt. A vastagjából falat, kerítést, karámot húztak, a szép fényes vékonyfalúból pedig tetőt kötöttek. Bordanádnak is neveztek, mert ebből készült a szövöszék bordája. A szárazon nevelkedett pizsokszinu, korhadt és girbegörbe, bördös nádat csak tüzre használták”*¹³⁸ Karcagon is a legnépszerűbb réti termék volt. Az építkezés mellett tüzelőként is általánosan használták. Korábban, vélhetőleg még a 18. század első felében is közös tulajdonnak számított, amiből minden gazda részesülhetett. Korlátozásokat előbb a redempció jelentett, az idő haladtával pedig a redemptus családok növekvő száma követelte meg a nádasokkal való szigorúbb gazdalkodást. A 18. század végétől már vannak rá adatok, de a 19. században állandóvá vált gyakorlat, hogy a nádasokat a földbirtok arányában osztják el. A tanács a nádtermő helyeket is számon tartotta, és mint a mezőgazdaság más területein (pl. a szüretnél), csak az erre szóló engedély után lehetett megkezdeni a vágást. Annál is inkább így kellett lennie, mert a nádaratáshoz illetve a nyilasok kijelöléséhez, a nádosztály megtételéhez megfelelő vastagságú jég kellett, vagyis a kezdés hivatalos időpontja mindenképp felett az időjárástól függött. Ha tartósan hidegre fordult az időjárás - ez egy-két alkalommal már november végén, de leginkább december közepétől január végéig következett be - az erre kijelölt tanácsbeliek bejárták a rétet, s a tanács az ő jelentésüktől

¹³⁷ JNSZML Kg. v.l.t. Tjvk. 1789. április 24. 65. sz.

¹³⁸ SZÜCS S. 1992. 134. p.

függően adott utasítást a nyilasok kimérésére. Mivel a város alkalmazottainak illetményében is szerepelt bizonyos mennyiségű nád, a nádasok felmérésekor egy-egy területet „a közönség” számára vágattak le, de olyan eset is volt, amikor a lakosoknak személyenként meghatározott mennyiséget kellett leadniuk a közös célokra.¹³⁹

A nádaratáshoz a száraz, hideg idő volt a legjobb, ezért a kimérést igyekeztek lehetőleg minél hamarabb megejteni, nehogy nagyobb havazás vagy váratlanul érkező „*lágylás*” akadályozza a vágást. A „Nádvágó Rét el osztását” 1817-ig a határ egy pontján indították és nyílhúzással (sorsolással, sorshúzással) eldöntött sorrendben, 80-120 öles dűlőkben, tizedenként kapták meg a gazdák a részüket. A lakosság számának, ezzel együtt a kimérendő nyilasok számának a megnövekedésével változtattak a 18. századi gyakorlaton. 1817 decemberében a kiosztás meggyorsítására, másrészt az esetleges időváltozás kárait megelőzendő, célszerűnek látszott felgyorsítani az osztást, ezért ekkortól kezdve két nádosztó csoportot jelöltek ki. A két csoport a határ két egymástól távol eső - keleti és nyugati - pontjáról egyszerre indította az osztást.¹⁴⁰ Ez volt a rendszer a rét fennálltaig, az 1860-as évek közepéig.

A nyilas kimérése után ki-ki maga gondoskodott a nád levágásáról, de feltételezzük, hogy a család, rokonság vagy szomszédság fogott össze (hiszen a kiosztás tizedenként, ház sorjában történt) és együttesen takarították le a juttatott „plágát”. Az összekötözött kévéket, - ahogy azt Kátai Gábor naplójának 1855. évi feljegyzéséből, meg a kisújszállási Kúpnád-sziget nevéből sejthetjük, - egy ármentes helyre hordták össze. Innen vitték haza, a hótól függően szánon, szekéren esetleg ember vont a „gyalogszánon”. Ha nem volt farkasordító hideg, a vágás idejére kunyhót raktak kinn valami partosabb helyen és ott is háltak, megspórolva a sok kilométeres bukdácsolást a hóban-hidegben.¹⁴¹

A 19. századi feljegyzések igazolják a már idézett 1789. évi jelentést. Jó nádaló helyet sejtetnek az **Orsolyán**, a **Földégésen**, a **Botonáson**, az **Apavára-sziget** környékén és az **Apavára-derékban**, a **Halason**, a **Sajtos-tónél**, az **Üröm-réten**, a **Nádas-éren**, a **Bánfi-derékban**, a **Sebes-érben** és a **Hegedüs-derékban**. A nádaló helyeket is felügyelték és igyekeztek a tilalmat betartatni.

¹³⁹ 1793-ban pl. felszabadították a rétet, vagyis nem tettek osztályt, hanem mindenki ott és annyit vágott le, amennyit tudott, viszont fejenként 50 kévét a város szükségére kellett beszolgáltatniuk. (Tjkv.1793. november 9.) 1810-ben a gazdák a nekik járó nyilason felül további két ölet kaptak, hogy a város szükségére rájuk kirótt 20-20 kéve nádat is levághassák belőle.(Tjkv. 1810. december 18.) 1818-ban az Orsolyában nővő igen szép nád „a¹ Város szükségére hagyasson” (Tjkv. 1818. december 6. 796. sz.), 1827-ben a ládányi határ közelében levő Bánfi derék nádasát hagyták meg a városnak. (Tjkv. 1827. szeptember. 23. 501. sz.) stb.

¹⁴⁰ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1817. december 28. 805. sz.

¹⁴¹ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1819. február 1. 31. sz. Sarkadi Andrást azért vonták felelőségre, mert a réten nádvágóval megvágta társát, Szendrei István. Mint kiderült csak meg akarta ütni. mert Szendrei „a' réten ideig (ti. ideiglenesen) tsinált kunyhót meg gyújtotta. ”

Persze mindig voltak, akik hamarabb, vagy a tilalmasban vágta, de feleslegesen dolgoztak, mert a büntetésük általában a levágott kévék elvétele volt.¹⁴²

Időjárási események, természeti csapások miatt nemegyszer elmaradt a nádaratás. Nagy aszályok idején elapadtak az éltető vizek és a hatalmas réten „letisztult” 1717-ben például nem csak az aszály, hanem az abból fakadt tűzvész takarította le a nádat.¹⁴³ 1794-ben szintén szörnyűséges aszály uralkodott. Semmilyen takarmány nem termett, ezért villant rá a gazdák szeme a réten felverődött kevés zöld nádra, ezért aztán a nádat, mint kaszálót osztották el.¹⁴⁴ 1797-ben is olyan idő járt, amikor „*semmi nádat nem lehetett a' Kardszagi Réteken vágatni...*”, ezért a tanács vásárolni kényszerült. 1803-ban és 1822-ben az osztályt a gyenge időjárás miatt nem lehetett végrehajtani, ezért a nádat felszabadították, vagyis ki-ki tetszése szerinti mennyiséget vághatott belőle, 1822-ben viszont kikötötték, hogy „*a' réten termett nádat a' Redemptus embereknek szabad le vágni.*”¹⁴⁵ Kátai Gábor naplója szerint 1820-ban jégzajlás, jeges ár gyalulta le a karcagi réten nádasait, 1830-ban a nagy árvíz miatt nem osztottak, 1836-ban a szárazság miatt nem nőtt a nád, lakosok a kiszáradt réten a kotút termelték ki tüzelőnek. 1845-ben meg már az árvíz miatt nem lett rétosztály, 1849-ben a zavaros helyzet miatt szabadították fel a nádasokat, de siettek leszögezni, mindez „*csak a' jelen egyes esetre és minden további kötelezés nélkül történik,*”¹⁴⁶ 1853-ban esős tél és tavasz volt, sokan hajóról vágta, amiből láthatjuk, nem sajnálták a vesződséget érte, s azt is megtudhatjuk miért. A nádaratás, a nádmunka, esetleg a náddal való kereskedés a szegényebb redemptus és az irredemptus réteget juttatta jövedelemhez. „*... a rének, különösen a téli nádiásnak leginkább csak azok veszik hasznát, kiknek ahhoz éppen semmi jogok nincs* - olvashatjuk az 1855. évi tanácsjegyzőkönyvben, - *többszire az irredemptus lakosok pusztítják le a rétről a nádat ...a gazdálkodó nem kaphat gazdaságához elegendő cselédet, mert a szolgálatból élő szegényebb sorsúak csak azért nem állanak szolgálatba, mivel a rétből keresetre vetik magukat.*”¹⁴⁷ A nádasok és az évenkénti nádosztály végét az 1864. esztendő hozta el, amikor a rétet „birtokaránylag” elosztották.

A réten persze más hasznosítható növényeket is termett. A **gyékényesek** szintén tetőfedő anyagot szolgáltatottak, de a leveléből mindenféle használati tárgyat (kupujkát, kosarat, szatyrot, szakajtót, kenyértartót) készítettek, a kertekben

¹⁴² A hatalmas réten tehát nem volt őrizetlenül. 1817-ben is „sok tilalomrontók találtak, ezek nádjai a város részére foglaltassanak le.” (Tjvk. 1817. január 5. 18. sz.)

¹⁴³ JNSZML Kísújsz. v.lt. R.sz. 274. 1762. június 18. Túri András (63 éves) debreceni lakos vallomása.

¹⁴⁴ JNSZML Kg. v.lt. Tjvk. 1794. július 22. 264. sz.

¹⁴⁵ JNSZML Kg. v.lt. Tjvk. 1797. november 27. 488. sz. 1803. november 19. 528. sz., 1822. január 27. 36. sz.

¹⁴⁶ JNSZML Kg. v.lt. Tjvk. 1831. jan. 13. 47. sz., 1849. január 12. 2. sz.

¹⁴⁷ JNSZML Tjvk. 1855. december 26. 668. sz.

pedig a szőlőt kötözték vele. Szükség, de igazán nagy terméketlenség esetén ededelnek is megtette. Györffy István a „gyékény lisztes gumójá”-ról, a *gyékényböndőről* vagy *bengyeléről* ír a „Nagykunsági krónika”-ban. Nem lévén a gyékénynek ilyen, bizonyára a növény gyöktörzséről van szó, és 'gyékény-gyökeret' emlegetnek a források is, mert a nevezeti edelét más vidékeken is ismerték. 1790-ben a Jászkun Kerület főorvosa jelentette, hogy több jázsági községben a lakosok „*Bengele Kenyérrel*” élnek, vagyis „*akiknek... Búzájuk vagy lisztjük kevés volt, azok bengele vagy Kaslató lisztből, egy kevés Lisztői elegyített Pogátsával táplálják Gyermekeiket... Ami pedig a Kásla vagyis Bengele avagy Gyékény Gyökeret illeti: Ez Orvosi Közönséges tapasztalás szerint méreg nélkül való ugyan, de mindazon által sokára árthat a véle élő népnek*”, mert például a gyomornak szokatlan edel, másrészt pedig „*a fenn nevezett Gyökér mivel Posványos helekenn terem, rothatt, levegő ég nélkül... Amely által káros, rothasztó Nyavalyákat az erre hajlandó testben okozhat.*”¹⁴⁸

A rét bizonyos részeit időszakonként tömegével lepte el a tanácsjegyzőkönyvekben „virádits”-nak nevezett varádics kóró (Tanacetum vulgare L. mai tudományos nevén Chrysanthemum vulgare). Nemcsak gyógynövényként volt hasznos, hanem **tűzrevalónak** is remekül megfelelt. Ha nagyon ellepte az adott határrészt feldülözték és kiosztották. Az így megtisztított területet a következő évben nyilasföldnek osztották el, előbb köles vagy dinnye, azután meg valami más növény alá.¹⁴⁹

Szólnunk kell még egy, főként a réthez köthető termékről, ez pedig a **vessző**. A református egyház számadáskönyveiből tudjuk, hogy építkezések idején milyen nagy tételben vásárolták. Sok esetben más vidékről is piacoltak vele Karcagon, olyan keresett volt. Népszerűsége érthető: a drót megjelenéséig a nádtetőt vesszővel kötötték a mesterek, de kosár, kaska és egyéb is készült belőle.¹³⁰

Kaszálók, szénagyűjtés

A nagykunsági gazdaságok fő bevételi forrása, egészen az 1870-es évekig az állattenyésztésből származott. A parasztgazdaság erejét, a családi vagyont, de még a hatékony földművelést is az állatállomány jelentette. A rendelkezésre álló állatlétszámnak megfelelő mennyiségű és minőségű legelőt

¹⁴⁸ JNSZML JKK lt. 1791. Fasc. 5. No. 3. Kelt Jászberény, 1790. december 30.

¹⁴⁹ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1829. augusztus 23. 543. sz., és 1833. szeptember 1. 688. sz.. A varádics kóró szakirodalom szerint parton, ártéri területeken, nedves szántókon fordul elő. 1-1,5 méter magasra nő meg. Ez alapján úgy vélem bátran azonosítható a „virádits”-csal. Megjegyezzük, hogy a rétek kiszáradása után jelent meg és borított el nagyobb területeket a **szerbtövis**. 1863-ban már „*szerbtövis lepte lapos földek*”-ről olvasunk (Tjkv. 1863. 74. sz.) Az 1885-ben említett „**Barcsis lapos**” pedig „**Barcsis**” formában manapság is ismert határnév Karcagon. (Tanácsülések jkve. 1885. szeptember 19. 478. sz.)

¹⁵⁰ ELEK György: Árak Karcagon a 18. század második felében. In: Zounuk 8. Szolnok, 1993. 296. p.

és téli takarmányt kellett biztosítani. Az állattartás igényeinek kielégítéséhez szükséges terület nagysága a tartható állomány számát is behatárolta. Ezért igyekezett a város előljárósága már a 16. század elejétől minél nagyobb terület megszerezni. Az így létrejött, országosan is a legnagyobbak közé tartozó határ kétharmadát jelentő rét az állattartás és egyben a takarmánybiztosítás helyszíne volt, ezért játszott fontos szerepet a város gazdálkodásában.¹⁵¹

A takarmánynövények megjelenéséig (az 1890-es évekig) az állatállomány takarmányozását a réten kaszált szénával biztosították. A „**nagy rét**” földrajzi nevei között több olyat is találunk, amely erre a használati ágra vezethető vissza. A határ keleti oldalán találjuk a **Kis- és Nagyszénást** ahol, mint Varró főbíró 1864-ben írta, „jó minőségű tiszta széna terem”. A déli oldalon van a Kisújszállással megosztva birtokolt, a szénásszekerekről nevet kapott **Rakoncás** vagy **Rakoncás-sziget**. A rét egyéb helyein pedig ott találjuk az uralkodó növényfélésekre utaló neveket, mint **Ürömrét** („legelő, hol sok az üröm”), **Urmös-ér**, **Perjés**, **Sásasér**, **Csattogtelek**, **Csattoghaiom** („melyen máig is hasonnevű fű terem”).¹⁵²

A folyók öntözte, erek szabdalta rét a szárazságban is jó kaszálókat tartogatott. A Hortobágy-Berettyó-Mirhó torkolathoz közelebb eső Rakoneáson még az 1717. évi aszályban is jó mező volt. Annyira, hogy a Madararól Kisújszállásra fűvásárlásra érkező gazdáknak is jutott belőle.¹⁵³ Aszályos volt az 1739-es év is, ezért aztán az 1762-ben tanúként kihallgatott Mády András (cca 48 éves) úgy nyilatkozott, hogy a Pázsit és Rakoncás szigeteken jártában a vizekről „nem szólhat és halászatról mert... akkoriban mind a' Berettyó és más vizek a' szárazság mián ki száradtak volt, hanem... kaszálták a' Kiss Uj Szállásiak bátran.” Ugyanezen a nyugati határon juttattak kaszálót 1813-ban Illéssy János nagykun kapitánynak, aki azért fordult a karcagi előljárósághoz, mivel „Kisújszálláson semmi kaszállás nem lesz a réten, a' kardszagi réten pedig csak inkább lesz valami”¹⁵⁴ Jó kaszálók voltak a határ másik oldalán a **Büszke-szigeten** is. A már 1506 előtt vitatott hovatartozású részt a karcagiak nem is felejtették el. Ahogy egy 1735-ben megejtett vizsgálat anyagában olvashatjuk, valamikor az 1720-as években „az Büszke Szigetet, Gyékényes közit, Sándor Szigetét úgy az Kun laposságig hatalmasul megh kaszálták, 'fel

¹⁵¹ BELLON Tibor: Karcag város gazdálkodása: Földművelés. Szolnok, 1973., Uő: Beklen: A nagykunok mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVH1-XIX. században. Karcag, 1996.

¹⁵² PESTYF. 1978. 148-155. p.

JNSZML Kisújsz. v.lt. R.sz.274. Nagy János (cca 64 éves) tanú emlékezik, „a' Pázsit szigetbűi haza hordotta Madarasra a' Szénát, a' Rakoncás szigetben pedig oda hajtott Marháival étette meg...” A Hódoltság idejéből vannak adatok arra, hogy a réten kert helyeket, szénáskerteket létesítettek és ott marhát hizlaltak.

¹⁵⁴ Uo. 1762. július 18.

¹⁵⁵ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1813. július 14. 398.sz.

gyűjtötték, némely részét Kazlakban rakták, némely részit pedig haza, Karczag Új Szőlásra hordották. " Az egyik tanú száz szekér szénát említ.³⁶

Az áradáskor megöntözött vízjárta területet viruló növényzet borította, főként vízkedvelő növények, amelyeket szárazság idején is életben tartottak a laposabb területek alatt húzódó vízerek. Kaszálásra, szénakészítésre mégis inkább a szigeteken tenyésző füvet tartották legalkalmasabbnak. A szigeteket legfeljebb körül folyta az ár, de ha elborította is, a laposoknál jóval hamarabb letisztult. Ezért hát a szigeteket különösen nagy becsben tartották. A kaszálókat, a nádosztályhoz hasonlóan, a tökeföldek arányában, évenkénti sorshúzás szerint osztották el. A gazdák kaszálóit is ezeken mérték ki. 1780-ban az 1. és 2. tized lett az „**Apa Vár Szigete egészlen**”. A 3. tized lakói a **Kürtő**, a **Vékony**, az **Oldal**, az **Agyagos** és a **Délő** szigeteken kaptak kaszálót. A 4. tized számára a **Kondás**, **Bálás**, **Pernyés**, **Perjés** és „**Künn**” szigeteket juttatták. Az 5., 6., 7. tizedek kapták meg a **Ménes Déllés**, **Hosszú**, **Dinnyés**, **Balog Mihály**, **Hegedűshát** és **Görbe** szigeteket.¹⁵⁷ Egy évtized múltán ismét pontosan megjelölték a kaszálók helyszíneit. Ez azért is nagyon értékes a kutató számára, mert a feljegyzés a nagy rét szigeteiről is csaknem teljes leltárt ad. Tehát, „*az osztály fog kezdődni a' Sándorokon, onnan (tart) a' Büszkébe, a' Kürtőbe és a' Cseh Szigetre, onnan a' Szénásba, onnan az Apavárába, onnan a' Vékony Szigetbe, onnan az Oldal-szigetbe, onnan az Agyagosra, onnan a' Kondás Szigetbe, onnan a' Bánfiba, onnan a' Balásba, onnan a' Pernyésbe, onnan a' Kun ér Szigetre, onnan a' Kigyósba, Kiss Kun Szigetbe, onnan a' Csuka Szigetbe, onnan a' Görbe Szigetbe, onnan a' Hegedűs Hátra, onnan a' Balog Szigetbe, onnan az Árkosra, onnan a' Dinnyés Szigetbe, onnan a' Hosszú Szigetbe, onnan a' Domb szigetre, onnan a' Két Déllés Szigetre, onnan a' Magyarkai Ravaszjukra ,onnan a' Deme Szigeti é.*

1789-ben azt írják, hogy évenként az „*egész Kardszagi szigeteken 46. szekér Szénát és 58. szekér sássat lehet alkalmas időben kaszálni.*” Évtizeddel később egy újabb kérdőívre adott válasz szerint „*Közép természetben ezen környéken a' nem víz öntötte földön szokott teremni 3. ember kaszálló helyen két 4. marhás szekér széna, mellyből egy szekérrel meg ér közép áron 5 Rftot.*”¹⁵⁹

A jelentések a réten kaszált széna minőségéről is árulkodnak. A vizes környezetet kedvelő növények jelenléte még a legtisztább szénát adó szigeteken is jelentős lehetett, hiszen - láthatjuk - az ezekről nyerhető 104 szekér takarmánynak több mint a fele sás. A réti kaszálókat és az innen kaszálható növényfélésegeket, a kaszáló minőségét nagyon jól mutatja egy 1800 nyarán kelt feljegyzés. A rétosztályt utólag megvizsgálva két kiosztatlan kaszálót találtak a

¹⁵⁶ JNSZML JKK lt. Polgári pörök 1. füzet. No. 9. A Karcag-Püspökladány közötti határper iratai 1725-28, 1735. Bárányi Ferenc vallomása.

¹⁵⁷ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1780. június 18.

¹⁵⁸ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1791. május 21. 417. sz.

¹⁵⁹ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1789. április 24. 65. sz. Valamint Tjkv. 1802. május 8. 310. sz.

szenátorok. Az egyik a „*Fene Oldalon (van), mellven nagy részént hát széna de Sásas és Nádas is van (benne)... s van rajta 15. szekeres Bogja (mennyeségű fit)*”. A másik kaszáló szintén azon a környéken van, de „*a Karga előtt...(és) porongos jó széna van rajta, mindeniknek (ti. két embernek) öt és öt bogivá hat-hat marhára.*”¹⁶¹ Látható, hogy a szigeteken termő tiszta, jó szénát könnyedén meg lehetett különböztetni a vegyes réti szénától, a sásról nem is beszélve. Ebből érthető meg a különbség, amikor az iratok a réten kaszált szénát *ga~t* vagy *sást* emlegetnek a téli takarmányok között.

A jó **sástermő helyeket** is számon tartották és vigyázták, mert ezt a növényt - látjuk - ugyanúgy takarmánynak kaszálták, mint a jó szénát adó füvet tehát megbecsült takarmánynak számított.¹⁶¹ A **gyenge, zölden levágott nád** inségtakarmány volt. Nagy aszályok idején, ha a réten nem tudtak szénát kaszálni, sor került a zsenge nádra is. 1790-ben egyenesen életmentő volt, mert, ahogy írják, a lábasjóság mind „*éhei veszett volna el, hanemha (a) nád termő és kotús Rétek teljességgel ki száradván, ott nádat nem étethetnének.*”¹⁶² 1797-ben is ugyanúgy osztották el a nádat, akár átlagos években a kaszálókat. A zölden vágott nádról azt tartották „*azon gyenge nád alkalmas takarmány 's mostani időben ér annyit, mint máskor a jobb nemű széna.*”¹⁶³ Alig hihető, hogy ez valóban így van, inkább olyan eledele volt a jóságnak, mint az embernek a bengele.

A réti kaszálókat mindig tanácsi engedéllyel és felügyelettel vették birtokba. Amíg a nagy határon kisebb népességnek kellett megférnie, addig kaszáló is volt bőven, de a rét kezelésével, a *régi tilalmasokkal* már 1737-ben találkozunk. A tanácsjegyzőkönyv szerint a szigetekről kitiltották a jószágot, hogy majdan kaszálók lehessenek. Az ilyen helyeken nem csak a legeltetés, hanem az idő előtti fűvágás is tilos volt. De, hajó szénatermés ígérkezett, mint például 1736-ban, akkor kihirdették, ha valaki a szabadon hagyott területen megfelelő füvet talál, vághatja. ' A lakosság számának növekedésével és főként a redempcióval együtt a szabad fűvágás is eltűnt. 1775-ben már csak a redemptusoknak osztottak kaszálót a szigeteken.¹⁶⁵

¹⁶⁰ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1800. június 28. 452. sz.

¹⁶¹ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1810. április 7. 15. sz. A réti csöszök lánányi gazdák 16 lovat hajtottak be „a' Kardszagi rétről” „s a lánányi halászoktól is azt hallották, hogy a ménes többnyire a karcagi réten van és ott „az őszve rakott sásba sok károkat tesznek.” 1810-ben (Tjkv. 513. sz.) egy boglya sást a tolvajjal, egy köből búzával fizettetnek meg.

¹⁶² JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1790. július 22.

¹⁶³ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1797. június 19. 290., 1797. július 1. 301. sz. Valamint a Református Egyházközség irattára Karcag. A. 1797. július 29.

¹⁶⁴ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1736. szeptember 9.

¹⁶⁵ JNSZML Kg. v.lt. 1737. május 9., 1752. május 24., 1775. június 10., 1792. június 2. 188 sz. 1793. június 9. 204. sz. és 157-158. sz. jegyzet a kaszálónak hagyott szigetek neveivel.

A réti tilalmas tiszteletben tartását igen komolyan vették, s annak használatba vétele is megfelelő rend szerint történt. A szigorúság előnyeit a későbbiekben több esztendő is igazolta. 1815 júliusában le is írták, hogy „*noha sok a víz a réten, mind az által, mivel a' hátak is jók többnyire mindenütt a' hol csak tilalomba tartódtak, azért lehetne egy lántzra 4. öleket adni.*” Máskor két részre különítették el a kaszálót. 1800-ban május végén mondták ki „*a jövő héten kezdődhet a' réti laposokon termett kevés kaszálló*” elosztása, de ekkor, bizonyára a „*kaszálló Rétság*” minőségére tekintettel, az is „*meg határozatott, hogy két rendbe tétessen az osztály, először a' közelebb való, azután a' Vizeken túl lévő réteken...*”¹⁶⁶

A víz levonulását és a terület száradását követően és ettől függően, május végétől - augusztus közepéig történt meg az osztály. A szénát a szigeteken kazlalták fel. Amikor télen rákoppintott az idő és felfagyott, minden gazda köteles volt a szénát elhordani, mert a hordás befejeződve a jószágot a szigetekre hajtották telelőre, ami valamelyest a réti kaszáló trágyázását is jelentette. Bár úgy tűnik korábban a terület égetéssel való tisztítása is szokás volt, ám ez - tekintve a kaszáló egész évi igénybevételét - a 18. század második felében már aligha lehetett gyakorlat sőt, a rét értékének megfelelően alapvető tűzvédelmi rendszabályok is voltak.¹⁶⁷

A legelőn tartott jószág rendszeren egész télen a szigetekre keresgél, de nehogy az áradás ott szorítsa, az enyhébb idő észleltekor kihajtották onnan. Ha viszont az időjárás miatt nem lett se kaszáló, se legelő, akkor az egész nagy rétet felszabadították a legeltetés számára. Olyan is előfordult viszont, (pl. 1770-ben, 1830-ban) amikor más határba, bérelt legelőre kényszerültek.

Állattartás

Amint azt már írtuk, a rétság igazi haszna a jószágállomány eltartása volt. A tárgyalt területek legeltetéséről, a jószág teletetéséről már eddig is hoztunk példákat. A számtalan ügy, ami ezzel kapcsolatban a tanács elé került, igazolja hogy a heverő jószágtól a tenyésztésre, hizlalásra tartott rideg jószágig többféle állat legelőjének megfelelt. 1802-ben egy, a Hattyús határrészen döngölve talált ló után érdeklődve kérdezték ki a környéken tanyázó pásztorokat: a karcagi *ökörország-bojtárt*, Mészáros János *nyájjuhászt*, Orbán János *csikóst* és Fekete István *kondást*,¹⁶⁸ A gulya, az ökörország, a ménes számára Hegyesboron és

¹⁶⁶ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1815. július 19. 460. sz., Tjkv. 1800. május 25. 405. sz.

¹⁶⁷ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1790. június 19, 261. sz. Egy karcagi férfit kaptak rajta, amint, „*a'Rét oldalakat*”, pontosabban „*az Ér-buga hegyet*” gyújtogatta. A július 31-én ezzel kapcsolatban írják, hogy a tűzben többeknek már „*Rakásban lévő gazok égtek meg*”, de a szigorú fellépésre az is elég ok, hogy „*téli páscuumra szolgálhatván még a' Rétek, (ám) az illy gyújtogatok által csak nem haszon vehetékenné tétetik, mire nézve mivel már a' Réteknek persetése 's égetése meg vala tilalmazva*”, s az ez ellen vétőket keményen büntetni kell.

¹⁶⁸ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1802. szeptember 6. 473. sz.

Magyarkán kialakított járásokról a jegyzőkönyvi bejegyzéseken túl, az 1864-ben összeállított földrajzi név anyag és a még élő hagyomány is tájékoztat bennünket. A földrajzi nevek között találjuk a Püspökladány felé eső oldalon említett **Déló** (egy helyütt Délő, azaz „delelő”) **oldal**, a **Mályvás**, a **Kondás** és az **Agyagos** nevezetű legelőket. A **Péntek-halom**, **Magyarkai-halom**, **Tarcsahát** és a **Hosszúhát** földrajzi nevekkkel behatárolható nagy terület is teljes egészében legelő volt. A jószág delelőhelyei voltak a **Kisdéllés**, **Nagydéllés**, **Oldaldéllés** nevű területek is. A jegyzőkönyv ezeket összefoglalóan **Déllésnek** is emlegeti, más földrajzi pontot jelent viszont a szintén emlegetett **Ménesdéllés**. Egy szárazulatot az ott tanyázó konda pásztoráról neveztek el **Virágporongnak** vagy **Virágszigetnek**. Ilyen eredetű a 18. század második felében még használt **Vadai-sziget**. Az 1762-ben kihallgatott Vadai Mihály ugyanis az 1730-as években karcagi gulyás volt. A Magyarka határrészen lévő sziget az ő gulyaállása lehetett.¹⁶⁹ Varró László már többször hivatkozott gyűjteménye számtalan személynévből (*Pap, Dusa, Laboncz, Sós, Juhász, Kise, Megyesi, Lente, Kovács, Szilágyi, Bánfi, Hőgye, Kálmán, Csobi* etc) képzett földrajzi nevet sorol fel a „**nagy réten**”. A névadók, ahogy arra itt-ott a főbíró is utal, mindig az egykor ott tanyát tartó halászok, pásztorok.

Sokáig gulyaállásnak használták a Mályvás szigetet is. A hagyomány szerint, amikor ezt a tulajdonos az 1880-as években először felszántotta, az eke teljes egészében az évtizedek alatt felhalmozódott trágyában járt, alig fogott földet.TM (A Mályvás-sziget ma már alig észrevehető domborulat a szántóföldön, szóbeli emlékét csak az arrafelé lévő tanyák népe őrizte meg.) A városhoz közeli legelőkön a naponta ki és behajtott csorda járt. Ilyen legelő emléke az ott létesített temető jóvoltából máig ismert **Borjúdüllő**.

A nagyjószág mellett juhok és sertések réti legelőiről is találunk adatokat. A juhoknak, alkalmas helyen, karámot, korabeli névvel „kosárt” állítottak és ott volt a juhász kunyhója is. A konda, ahogy azt Györffy István írta, a mocsaras részeket járta és a fiazó- meg telelőhelyről is maga gondoskodott, vagyis bányát dúrt. A kondások ennek közelében húzták fel a maguk kunyhóját. A konda elhagyott bányája aztán még hosszabb ideig látható volt és esetenként tájékoztató pontként szolgált a pásztoroknak. 1795-ben Horváth Mihály lovai „*a' Hegyesbori pusztán, a' Borús juh karámjánál*” legeltek. A karámnál tanyázó legények ketten kapaszkodtak fel az egyikre és mentek el nádért egy „*elpusztult disznó bányához*”. Máskor Zábrátzki úr juhászát verték el karcagi férfiak, mert úgy gondolták ő „*gyűjtotta volna fel a mostanában meggyűjtött disznó bányát.*” A verekedésbe forduló veszekedés lármája a juhokat is megijesztette és egy juh csíkverembe esett. Cudar szárazság lehetett 1813-ban, mert ahogy a tanács írta, a réten „*a' Kardszagi Sertések sem élhetnek, hanem eddig is a gyepen vágynák,*

¹⁶⁰ JNSZML Kisújsz. v.lt. R.sz.274. 1762. szeptember 28. Máskor arról érkezett bejelentés, hogy a karcagi Rakoncáson a kisújszállási marhák legelnek, s a gulyás "a" Kunyhóját is oda építette, Tanyáját is ott tartja." (Tjkv. 1799. december 7.)

¹⁷¹ Id. Fazekas Sándor (sz. 1931) nyugdíjas agrármérnök, karcagi lakos közlése.

*minden gaz nélkül való, annyira, hogy még a bányának valót is más határról kell hordani...*¹⁷¹

Apavára szigete legelője és menedéke is volt gulyának, ménesnek, de volt, amikor juhász vert rajta tanyát. 1826-ban D. Varga Gáspárt jelentették fel. Ott akart téli karámot ültetni, amihez 230 kéve nádat vágott le. A nád miatt ütött ki a baj, mert kihirdetett, tehát tudhatta, hogy „*a' rétet nem szabad bántani.*” A tilalomrontásért a levágott nádat elvették tőle a város számára.

A jószágot a 18. századig a tiszta vizű nagyobb ereken, a keleti oldalon, meg a Hortobágyon itatták, de a legelőn is készítettek kútgödröket. Szárazság idején a száraz folyómedrekben ástak ilyeneket, és innen látták el jószágot és magukat vízzel. 1769-ben (feltehetően felsőbb rendelkezés nyomán) a tanács egyenlő akarattal hozta meg a döntést arról, hogy „*ezután mindenféle jószág kúton fog itattatni*”, és ezért az eddigi három gulya és három ménes helyett négy gulya és négy ménes legyen, azaz tizedenként egy.¹⁷² Azt ma már nem tudjuk, ezekből mennyi legelt a „**nagyobb réten**”, de gulyakutakat többet is ismerünk.¹⁷³ Az 1855. évi nagy árvíz után ezen a legelőn az **Ürmös**, a **Lapos**, a **Túri**, a **Karga**, az **Érbuga**, a **Férges tó** (ivó- és gulyakút) valamint a **Görbeszigeti** gulyakutak rendbetételéről határoztak,¹⁷⁴ de más esetek leírásából a **Karajános**, a **Magyarkai és a Karcagtelki kútról** is tudomásunk van. A kutakat a legelőn jószágot tartó gazdák közössége (pl. „a Magyarkai gazdaság”), később a Közbirtokosság illetve a Legeltetési Társulat tartotta karban, szerelte fel. Ezeknek a víznyerő helyeknek, bár sokáig használták, mára már alig van nyomuk. Egyik adatközlőnk már egyedül csak a nevezetes Túri kút helyét tudta megmutatni. A többi feltehetően betömték. Elképzelhető, hogy tíz év múlva emlékük sem lesz.¹⁷⁵

A vizsgált terület legelőként hasznosított része a rét 1864. évi elosztása után és a megváltozott vízrajzi viszonyok között is legelőként működött. 1895-97-ben osztották el véglegesen.

¹⁷¹ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1823. 104. sz., 1813. november 11. 539. sz.

¹⁷² JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1769. január 23.

¹⁷³ A gulyakutak állapotára és karbantartására a későbbiekben is nagy súlyt fektettek. 1790-ben egyenesen az Erdőhátra mentek kúthoz szükséges faanyagért. 1000 kávat, 20 ágast és 20 vályút szándékoztak vásárolni „*olly móddal, hogy a' Kivel alkut tehetnek, az egész Túríg szállítsa az fenn irtt eszközöket a' Vizen.*” (Tjkv. 1790. február 14. 48. sz.)

¹⁷⁴ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1858. 384-389, és 908-910. sz.

¹⁷⁵ Sz. Nagy András (sz. 1939) nyugd. agrármérnök, karcagi lakos. A határ akkori vízességére jellemző az, az 1815 júliusában tárgyalt eset is, amikor Mészáros Mihály lova a réten a Tösér Ferenc karámnál egy gödörbe esett és mire észrevették meg is döglött. Mint kiderült a gödröt a pásztorok 'a' magok számára azért ásták a karámnál, mert ittak belőle. Amint mondták, kicsiny volta miatt nem is gondoltak szerencsétlenségre. Mégis hibásak, mert a gödröt, „*minekutánna hasznát elvették, hé húzni tartoztak volna.*” (TJKV. 1815. július 1. 444. sz.)

Szántóföldek

Az Ecseggel kapcsolatos tanúkihallgatások hagyták emlékezetben, hogy a Hortobágy és a Berettyó öntözze tájék szigeteit a 17. században az ecsegiek szántották-vetették. Azokon alkalmas időben igen szép búzatermésük volt.¹⁶ A vizsgált karcagi rétben is kerestük ilyesminek nyomát, de sajnos már alig találtuk. A réten osztott (felfogott) dinnyeföld és talán kert körbeárkolásának emlékét őrizheti az 1780-ban említett **Dinnyés-** és az **Árkos-sziget**¹⁷⁷ és a néhai szokásra emlékeztethet Apavára menedékhely mivolta is. A 18-19. században gyér nyomok vannak a „**nagy rét**” szigeteinek szántóföldi hasznosítására és szántóföld lett a magyarkai és hegyesbori puszták arra alkalmas részeiből is.

1761 novemberében határozták el, hogy a „*Magyarkai és Hegyesbori gyepnek egy darab része a lakosok között forgó földnek... fel osztasson*”^{11*} A frissen feltört gyepet forgó földnek, vagyis évenkénti újraosztással műveit területként kapták a gazdák redempciójuk arányában, a tanács által meghatározott növényfélése alá. Később a város számára is itt létesítettek szántóföldet, és a következő években újabb szántókkal gyarapították. A 19. században már tengeri, köles, dinnye és krumpli-nyilasokat válthattak itt a lakosok. A huzamosabb ideig művelt szántókat időszakonként legelőnek hagyták, s pár év pihenés után ismét művelés alá fogták. Ez a terület a mai Kutató Intézet területét, az azzal szemben, az út túloldalán a kertek széléig eső szántókat, a magyarkai átjáróút két oldalát, a Kis-Hegyesbori-halom (ma Kun Emlékhely) térségét, a „régí négyes” és a vasútvonal közötti hegy egy részét és a Magyarkai-halom felé eső szántókat vagyis Hegyesbor puszta felső részét foglalta magába. A feltörésétől eltelt majdnem száz év alatt mindig közösen használt terület volt, amelynek Karcaghoz tartozó egyik felét 1852-ben, az ún. „kis osztály”-kor elosztották.

A határtörténet előző részében szoltunk a Borda-rétről, amelyet a Mirhó-fok elzárása után szintén újraosztásos használatlaltal vettek birtokba a földművelők. Ehhez hasonló, a ré t szelídebb árvizek idején biztonságosnak ítélt részein alkalomadtán szintén osztottak ki nyilasokat. 1799 tavaszán az előljá róság megvizsgá ltatta a **Halas** környékét és úgy találta, „*ottan körül alkalmas Köles Földek telnének 's még most semmi jele sem láttatik, hogy azon környéket az Ar víztől félteni lehetne.*”¹⁷⁹

¹⁷⁶ JNSZML Kisújsz. v.lt. R.sz.274. 1762. szeptember 25. Katona Péter tanúvallomása „... ezen megnevezett Szőlős szigetben (az ecsegiek) leg-bővebben életet termesztettek és onnand élték aztat békességesen feltakarítván...”

¹⁷⁷ Lásd 160. sz. jegyzet

¹⁷⁸ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1761. szeptember 4.

¹⁷⁹ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1799. április 27. 248. sz.

Ezt a Halas-környéki földet a rét 1835. évi elosztásakor is egyben hagyták, mert 1836-ban az arrafelé rátafölddel bíró gazdák a szárazság miatt éhező jószágtól féltették a vetéseiket.¹⁸⁰

Néhanapján sor került a megfelelő réti földek engedély nélküli használatba vételére is. 1813 júniusában derült ki, hogy „*a' réten az osztályon kívül némelly Lakosok foglalásokat tettek és kukoriczával 's kölessel be vetették.*” A tanács (joggal) veszedelmesnek ítélte a legelőnek hagyott mező megcsonkítását és rövid úton elbánt az újdonsült szántókkal és vetésekkel.¹⁸¹ Más alkalommal több lakos „*a' Kun ér telket vetemény termesztésre*” kérte kiadatni. A válasz itt is rövid és velős: „*nem találtatik a' Közönségnek elő menetelének ezen szándék*”Néhány alkalommal azonban a tanács engedékenyebbnek mutatkozott. Például 1790 márciusában néhány lakos a **Hegedűshát** hagymaföldnek javasolta felosztani. A kérés meghallgatásra talált: a „*Hegedűs hátnak az a' Száraz része, mely bürköt és bodzát terem, a' Redemptus Lakosoknak, kiknek a Zádori erdőbe hagyma földjök nem jut, már e héten, (de) csak ezen esztendőre fel osztatik Birák úrök által.*”¹⁸³ Az 1790. évi nyár nagy aszályllyal telt, ezért a réten kiosztott hagymaföld semmi hasznot nem hozott, a tanács pedig a következő évben elzárkózott az ottani osztálytól, mondván, marhajárás vagy kaszáló lesz a Hegedűsháton.¹⁸⁴ Talán még ebben az évben változott ez a vélemény, mert 1795-ben azok nevében adtak be írásos kérelmet, „*akik ott veteményezni*” szoktak. A tanács ezúttal is elzárkózott, s a válaszból azt is megtudjuk miért nem osztottak szívesen szántót a réten, a várostól távol. Tehát „*Azon egynehány Lakosok hasznánál, kik a' Hegedűshátat fel fogták volt, sokkal elébb való lévén a' közönséges haszon,*” mivel tapasztaltatott, hogy a „*Köz munkának sok hijjánossága esik (az) ott egész nyáron által lakó személyek miatt, kiket onnan elő keríteni nem lehet.*” Ezért aztán sokkal helyesebb, ha marhalegelőnek használják.¹⁸⁵ így is lett, mert később már kaszálónak említik. Az ottani föld jó minősége azonban köztudottá vált, és ezért 1817-ben, amikor a tanácsot dohányföldek kimérésére ösztönözték, a Hegedűshát is szóba került, ahol a város részére „*néhány Kertész emberek által jó elő menetellel lehetne dohányt termesztetni.*”¹⁸⁶ 1818 februárjában Dörgő Gergely, Csikai Mihály és

¹⁸⁰ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1836. június 4.555. sz.

¹⁸¹ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1813. június 25. 367. sz. A határozat szerint „*a marha azokra rá eresztessen és a vetés le étetessen...*”

¹⁸² JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1818. április 4. 290. sz.

¹⁸³ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1790. március 15. 120. sz.

¹⁸⁴ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1791. január 22. 87. sz.

¹⁸⁵ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1795. április 6. 248. sz. A kinn lakást igazolhatja a Ref. egyházközség halotti anyakönyvének bejegyzése 1796 decemberéből, mely szerint Czina Istvánt a Hegyesboron találták halva egy kunyhóban a tűz mellett.

¹⁸⁶ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1817. április 2. 234. sz.

Sántha György kérték a „Hegedűs telket”, hogy ott „*dohányt és más veteményeket termeszthessenek.*” Az ekkor megejtett felmérés a Hegedűs telket 8.000 négyszögöl, azaz 5 katasztrális hold nagyságúnak találta.¹⁸⁷ A Hegedűshát ma is élő földrajzi név, térsége részben legelő, részben szántóföld.

A hatalmas rétnek, a szigeteknek és a legelőföldnek - amint láthattuk - minden időszakban szigorúan gondját viselték, s tulajdonképpen itt is ugyanúgy érvényesült a tanács irányító-felügyelő hatalma, mint a szántóföldi tilalmason. A város Püspökladánnyal, Füzesgyarmat-Bucsával és Kisújszállással közös határait az ott terpeszkedő rét ellenére is pontosan számon tartották, s az előljárók időszakonként közösen bejárták és megújították a határjeleket. A nagy vizek miatt természetesen előfordult tévedés, illetve a munka félbehagyása, de ilyen esetben rövid idő alatt megtalálták a felülvizsgálat és a korrekció idejét és módját.¹⁸⁸

Amikor 1765-ben a szántóföldi tilalmasról a sertést és mindenféle heverő jószágot „*ki tilalmaztak*”, a rétet teljesen az állattenyésztés színterévé tették, s a korábban is gyakorolt módszer nyomán kialakították a „*réti tilalmast*”. A két terület felügyeletére már a kezdetektől mezőkerülőket alkalmaztak. 1781 -ben hat lovas és hat gyalog „*mező csőszök avagy kerülők*” rendeltettek a határ őrzésére, 1836-ban pedig hét réti csőszről van tudomásunk.¹⁸⁹ A csőszök, a kerülők és a hadnagyok feladata a határ kerülése, a nyilasföldek vigyázata, a tilos területen vagy időben kaszálók, nádvágók, a tilosban legeitetők és a passzus nélkül kóborlók figyelése, vagyis a tanácsi rendeletek betartatása és a vagyonvédelmi feladatok ellátása volt.⁹⁰ Egyedül persze nem lettek volna ilyen hatékonyak, de a rét minőségének megóvása a gazdálkodó közösség egészének érdeke volt, ezért aztán a legtöbbet a réten munkálkodók, a halászok, a pásztorok gyakorta

¹⁸⁷ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1818. február 2. 83. sz.

¹⁸⁸ A Püspökladánnyal közös karcagi határ az Ágota-halomtól a Kis Kun ér szigetig tartott. Itt találkoztak Karcag, Püspökladány és Füzesgyarmat községek határai. Ettől dél felé tartva érték el a Csuka-halom alatt lévő kőhatárt és innen ment egyenesen a „Sebes-ér parton lévő Hármashatárhoz” Karcag, Bucsa, Kisújszállás határaihoz. A füzesgyarmati határon, az ottani nagy vizek miatt gyakran estek tévedések, olyankor a szárazabb időben „*letisztulván a rét*”, megismételték a határjárást. JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1810. november 2. 425. sz., 1813* november 3. 772. sz., 1824. 669. sz. etc.

¹⁸⁹ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1764. január 4., 1765. szeptember 8., 1781. november 2., 1836. 814. sz.

¹⁹⁰ Néhány példa ezek működéséről JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1791. november 1. 536. sz. Ország András passzus nélkül kóborló a kerületi hadnagyok által a Révzugból behajtatott. Tjkv. 1800. május 12. 367. sz. Papp Ferke nevű kondás tavaly és az idén is sok ízben a kondával rontotta el a réti kaszálót. Tjkv. 1800. május 25. 411. sz. Három férfi a kerülők által előadatik, mert lovaikat a réti tilalmasban legeltették. 1826. november 20. 631. sz. D. Varga Gáspárt feladják, mert a tilos rétből 230 kéve nádat vágott. (És még bőségesen lehetne folytatni.)

gazdáknak adták haszonbérbe. Az első felosztás hat évre szólt, s nem tudjuk a végére milyen tapasztalatokat szereztek az állandó birtoklásáról, de a terminus lejártá évében, 1840-41-ben árvizes időszak köszöntött be. Később tagosították a határt (1846), majd országos változások és két háborús év következett, vagyis a rét kérdésére nem jutott idő. Látszólag minden maradt a régiben. De csak látszólag, mert 1846 nyarán megkezdődött a Tisza-szabályozás nagy munkája, s 1853-ban nekifogtak a Szolnok-Debrecen közötti vasútvonal építéséhez, ami Kisújszállás és Karcag között a Karajánoson, azon túl a legelőszélen, a keleti oldalon meg a Kunlapos mocsarát át húzódott. A vasútépítő munka elsősorban a töltésépítéssel okozott változásokat a vízmozgásban, de tudjuk, hogy a töltés anyagának biztosításához több útba eső szigetet megcsonkítottak.¹⁹⁷ A közbirtokosság ekkor még igyekezett a rétet megóvni, mert ahogy írták az „a' lakosság saját jószágai részére... *rendes termésű éveken is szükséges, netalán leendő szűk esztendőben pedig nélkülözhetetlen,*” de más változások is estek. Az 1850-es években bevezették a földadót, aminek következtében nemcsak a szántók és kaszálók, hanem - a földbirtok arányában - a nádasok és mocsarak után is kivetették az illetéket, egyéb kiadásnak ott volt még az a több mint 81 ezer forint, amit 1846 óta a Tisza-szabályozási költségbe fizettek a földbirtokosok.¹⁹⁸ Ezért születtek azok a városi határozatok, amelyekkel a rét (kaszálók, nádasok és a legelő) használatát csak a (redemptus) földbirtokosok számára igyekeztek korlátozni. Pedig a rét és a réti gazdálkodás ekkor már a végét járta.

A Tisza-szabályozás szépen haladt, s igaz 1855-ben súlyos árvíz öntötte el a határt (még a várost is majdnem elvitte), ám annak levonulása után, a következő esztendőben már érezhetővé vált az éltető vízerek megszűnése, elapadása. A paraszti krónikák és a városi jegyzőkönyv is azt jegyzi fel, hogy **„1856-tól kezdett a rét kiszáradni”**.¹⁹⁹ A jelenség, a rét kezdődő agóniája komoly gondokat okozott. Ezt tükrözi az az üzenet is, amit 1860 nyarán, a Tisza-szabályozási költségek kirovására válaszoltak a képviselők: *„a' tiszai védgátak felépítése, 's ezek által a Tisza árjának határunkról elvonulása ideje óta szerzett tapasztalásunk alapján bátran ki merjük nyilatkoztatni, mikép a' tiszai gátak készítése, 's általában a Tiszaszabályozás nekünk nem csak hasznunkra nincs, hanem az által, minthogy nagy kiterjedésű legelő földeink semmi által öntözve*

JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1853. június 5. A gazdasági gyűlés a vasúttársaság kérésére átengedi a Lente-szigetet a társaság ökrei legelőjének, holdanként fizetendő 3 ft-ért. Mint írják *„mivel ezen szigetet úgyis töltésnek fogják a' ezélba vett vasút építéséhez felhasználni”* jobbnak látták elfogadni az ajánlatot. A társaság a szigetért 360 ft-ot fizetett (Tjkv. szeptember 5. 221. sz.) vagyis az, 120 holdnyi területű volt.

¹⁹⁸ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1856. 516. sz. Tanácsi és Gazdasági gyűlések jkv. 1861. március 20. 110. sz.

¹⁹⁹ JNSZML Kg. v.lt. Tanácsi és Gazd. gyűl. jkv. 1856. szeptember 2. 516. sz. Kun Sándor pedig azt jegyezte fel, hogy: *„1856ba kezdődött a rétünk ki száradni.”* Györffy István: Nagykun Múzeum Adattára 669. sz. Kun Sándor családi iratai.

nem lévén, azóta termékenységüket elvesztették — a vízmedrek és a lapályosabb térek pedig - mellyek az ideig jó minőségű és nagy mennyiségű nádat szolgáltatottak - most már posványokká 's tellyesen hasz(on)talannokká lőnek - megbecsülhetetlen károk okoztattak."²⁰⁰ A gazdák keserű szájíze érhető. Soha nem látott, megrendítő élmény lehetett látni az eltűnő rétet, az átalakuló tájat, amiben az addig szokásban volt, az ősi tapasztalatra épített gazdálkodás semmit sem ért, új pedig még nem volt helyette. Mindezt tetézték az 1860-as évek elejének aszályai, úgyhogy Varró László 1864 áprilisában papírra vetett földrajzinév-gyűjteménye már a halott rétet idézi fel. Például:

Férgestő - a' hajdan benne élt különféle vízi férgeskről - jelenleg kotús hely.

Orsolya - hajdan igen szép nádat termő rét - ma kotú.

Erbuga - hajdan nevezetes ér, melyből több erek ágadván ki, mintegy feje volt azoknak - ma jelentéktelen vízállás.

Apavára - régen több nagy erektől és nagy rétségtől körülvelt várformájú sziget - most legelő.

Nádas ér - Cseh ér, Sáros ér, Ürmös ér - vízfolyások voltak

Botonás - hajdan nagy nádtermő hely - ma száraz.

Rakonczás, Kis és Nagy Halas - a' hajdani nagy rétnék egyes részei voltak.

Zöldégés (valójában Földégés) - hajdan nagy rét - ma kotús legelő.

És így tovább... Ez történt a réttel nyolc év alatt, azaz 1856 és 1864 között.

A réti és legelőföldekről 1859-ben térkép készült, három év múlva pedig már az volt a kérdés, hogy a réti földek „bizonyos évre” vagy örökre osztassanak-e fel? Némi előzetes polemizálás után, 1862. március 16-án született meg a határozat „a' belső rétek mind mívelés alá vehető részeinek 's azokkal hasonló vízjárta lapossaknak és derekakkak a birtokosok közti birtokaránylagos örökös és mérnök által eszközzendő, kiosztásáról.”²⁰¹ A felosztás kivitelezéséről 1864. március 9-én kötöttek szerződést Papp Elek mérnökkel. Az erre alakult bizottság június 15-én fejezte be a működését.²⁰² A rét elosztásával 3.000 földbirtokos gazda kapott földet, de tíz éven belül közülük legalább ezren el is adták azt. Bizonyára elunták a feleslegesnek tűnő küszködést, mert haszon még sokáig nem volt az ottani munkán. A száradó területet lefolyástalan posványok, tavak, a haldokló nádasok, gyékényesek nagy telepei borították és az évezredes mocsárvilág helyén mindenütt ott maradt a kotú. A víz, a szabályozatlan Hortobágy, illetve a belvizek nyomán továbbra is sok gondot okozott. Ekkor már a régi réti erek partján, közvetlenül a szántónak, kaszálónak szánt területek védelmére kellett gátakat építeni, de ezeket egy-egy erősebb áradás elmosta, a Bucsa és a Dévaványa felé létesített utakkal együtt. Haszon tehát egyelőre nem

²⁰⁰ JNSZML Kg. v.lt. Tanácsi és Gazd. gyűl. jkv. 1860. július 7. 204. sz.

²⁰¹ JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1859. október 23. 921. sz. Tjkv. 1862. február 15. 148.. március 16. 251. sz.

²⁰² JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1864. március 9. 115. sz., június 15. 266. sz.

mutatkozott, úgyhogy 1869-ben a közbirtokosság, Papp Elek javaslatára, az említett réti földekre 15 évi adómentességet kérvényezett, amit az 1865-79 közötti évekre meg is kaptak.

Az 1860-as évek elején Karcag városa ínségmunkát szervezett a nélkülözők részére és Ágotától kiindulva egy, két öles vízlevezető csatornát ásott, s ezt a csatornát a ládányi határ mentében végig, sőt a füzesgyarmati határon is előkészítették. Ez a 8 méter széles és átlagban 3 méter mély,²⁰⁴ Ágotától induló és Borz alatt a Berettyóba torkolló „**Határcsatorna**”, tulajdonképpen **Hortobágy-csatorna** lett az előzménye a későbbi Hortobágy-Berettyó csatorna karcagi szakaszának. Mivel a terület belsejében nem épült ki vízlevezető rendszer, a csapadékvíz rendre feltöltötte a nagyobb erek medrét. A réti földek elosztása után negyedszázaddal, Daróczy Elek 1890-ben kiadott statisztikája még mindig a fentebb megismert Nádasér, Kígyós derék, Bánfi derék. Apavára derék. Papere, Sebesér nevű medreket említi, mint a legjelentősebb ereket, megjegyezve: „*az erek vidékünkön forrásszerű kezdettel rendszerint nem bírnak, hanem a csapadékból merítik víztartalmukat a mely emelkedik és hanyatlik, vagy nyáron egészen kiszárad, a szerint a mint nedves vagy száraz időjárás az uralkodó,*”²⁰⁵ A mocsarak területét 1887-re 2.000 katasztrális holdra szorították vissza, de az 1880-as évek végének áradásai az alacsonyabban fekvő területeket újból „elposványosították”, vagyis a földművelés számára használhatatlanná tették. Hamar világossá vált, hogy a belvízlevezetés megoldása nélkül, ehhez hasonló helyzetekre minden esősebb esztendőben számítani kell. A víz ismételt megjelenése viszont nem jelentette egyben a rét visszatérését is, mert a 19. század végére a táj már kellőképpen átalakult, vagy ahogy Daróczy munkájában olvashatjuk: . . . *a földművelés terjeszkedése s a vízszabályozási és lecsapolási munkálatok folytonos előhaladása következtében az eredeti alföldi virány mind szűkebb határok közé szoríttatik.*”²⁰⁶

Megjelent a Berettyót szabályozó társulat is, de sokáig nem végzett igazán hatékony munkát, mert Papp Mór karcagi birtokos szerint, a rengeteg küszködés és a beleölt pénz ellenére még 1886-ban is „*mindig maradt annyi vízünk, hogy ültetés nélkül nevelhettünk gyékényt és kákát.*”²⁰⁷ A hatékonyabb munka megszervezésére hozták létre 1878-ban az évek óta szorgalmazott, a **Hortobágy-Berettyó vidéki Belvizeket Szabályozó Társulatot**, de az igazi megoldást jelentő **Hortobágy-Berettyó csatorna** teljes befejezésére azonban csaknem két

^m JNSZML Kg. v.lt. Tjkv. 1864. 530. sz.

²⁰⁴ DARÓCZY Elek: Karczag város egyetemes leírása. Karczag, 1890. 15. p.

²⁰⁵ Uo. 16. p.

²⁰⁶ Uo. 27. p.

PAPP Mór: Emlékirat a Berettyó szabályozási és ezzel kapcsolatos vízi és társulati ügyeinkről Karczag, 1886.

évtizedet kellett várni.^{2,15} Ahogy múlt az idő, az új gazdasági-piaci lehetőségek megjelenésével, egy **új** gazda-generáció jelentkezésével a rét korábbi megbecsülése is alászállott. A számban növekedő népesség eltartásához is egyre több szántóföld kellett,²⁰⁴ ezért aztán, amikor a Hortobágy-Berettyó csatorna a karcagi határban is lehetővé tette a belvizek lecsapolását, a Magyar Királyi Kultúrmérnöki Hivatal 1892-ben és 1893-ban terveket készített a Kakat-völgyi vizenyős területek mentesítésére. Ennek alapján épültek meg 1893-95 között a karcagi határban az I. és II. számú, majd 1895-97 között a III. és IV. csatornák, lehetővé téve a legelőföld kiosztását.

^{J,x} A Pallas Nagy Lexikon szócikkét író szakember szerint: ez „*Magyarország legdrágább csatornája*” volt.

²⁰⁹ ELEK György: Ágota-pusztáról történeti tekintetben. Karcag, 2008. (kézirat)